Journal of Athar
ISSN (E.): 2538-1830 - ISSN (P.): 1024-1647
| Vol. 46 | No. 108 | 2025 |

Introducing Samoun as a Part of the Pastoral Landscape in Iran Case Study: Samoun Tattersaq in Mazandaran Province

Fatemeh Roudi[1], Hosein Raie[2], Asghar Mohamad Moradi[3]

1. Master's student in the field of Conservation and Restoration of Architectural Heritage, Department of Restoration, Faculty of Architecture and Urban Planning, Iran University of Science and Technology, Tehran, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Restoration, Faculty of Architecture and Urban Planning, Iran University of Science and Technology, Tehran, Iran (Corresponding Author).
Email: hoseinraie@iust.ac.ir
3. Professor, Department of Restoration, Faculty of Architecture and Urban Planning, Iran University of Science and Technology, Tehran, Iran.

Article Ifo

https://doi.org/10.66224/Athar.1838

Pp: 117 - 148

Article Type:
Research Article

Article History:
Received: 2024-11-09
Revised: 2025-04-06
Accepted: 2025-04-08

Use your device to scan and read the article online

Athar Journal
Journal of the Research Institute of Historical Buildings and Fabrics, Research Institute of Cultural Heritage and Tourism (RICHT), Tehran, Iran.

Owner & Publisher:
Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT), Tehran, Iran.

Journal Homepage: https://athar.richt.ir/

Abstract

The pastoral heritage in the rural areas of Iran, especially in the village, faces many challenges. Climatic changes, migration and turning from the traditional livestock system to an industrial one have caused its decline and oblivion. This research examines the Samoun system in the pastoral heritage of Baladeh, focusing on the Tattersaq sector. The main goal of this research is to document and analyze the architectural and cultural features of the Samoun system in the pastoral heritage of Baladeh. The main question of the research is how the Samoun system in the pastoral heritage of Baladeh and Tattersaq village helps to preserve and sustain this heritage? The main hypothesis is that the Samoun system, with its special features, plays an important role in preserving and transmitting local and cultural knowledge related to traditional farming and animal husbandry. This research uses the descriptive-analytical method. Data were collected through field observation, interviews with local people and review of written sources. Data analysis has been done using qualitative methods. The results of the research show that the Samoun system in the pastoral heritage of the town and Tattersaq village, with its special architectural and cultural features, has four types of hidden values and plays an important role in preserving and transmitting local and cultural knowledge related to traditional animal husbandry. This system can be used as a model to preserve and revive pastoral heritage in other rural areas of Iran.

Keywords: Samoun, Agricultural Heritage, Pastoral Landscape, Cultural Heritage, Tattersaq.

Citations: Roudi, F., Raie, H. & Mohammadmoradi A., (2025). "Introducing Samoun as a Part of the Pastoral Landscape in Iran Case Study: Samoun Tattersaq in Mazandaran Province". *Athar*, 46(108): 117-148. https://doi.org/10.66224/Athar.1838
Homepage of this Article: https://athar.richt.ir/article-2-1838-en.html

© The Author(s) *Copyright © 2025 The Authors. Published by Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICHT).*
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

Introduction

Pastoral livelihoods in rural Iran, particularly in Baladeh, Mazandaran, are deeply intertwined with socio-cultural and ecological systems. Herd size signifies wealth, while livestock inheritance stabilizes familial status (Roudi et al., 2024). Pastures, vital for biodiversity and subsistence, face threats from climate change, rural-urban migration, and industrialization (Pauler et al., 2025). This study investigates Samoun a traditional system in Baladeh's Tattersaq sector that historically integrated grazing, agricultural, and ecological zones, safeguarding bio cultural heritage.

Samoun, a vernacular boundary framework, harmonized resource use, connecting habitats, farmlands, and pastures. However, declining pastoralism risks eroding its socio-ecological functions. This research asks: How does Samoun preserve pastoral heritage in Baladeh and Tattersaq? It hypothesizes that Samoun's architectural and cultural features sustain traditional knowledge linked to farming and animal husbandry.

Using a descriptive-analytical approach, data were gathered via field observations, interviews, and document analysis. Findings reveal Samoun embodies four latent values: ecological resilience, maintaining soil and water health; cultural continuity, transmitting indigenous practices; social cohesion, reinforcing communal resource governance; and architectural ingenuity, reflecting adaptive landscape use. For instance, its terraced pastures prevent erosion, while shared grazing calendars optimize seasonal mobility (Zamanipour et al., 2010).

Local narratives highlight Samoun's role in preserving herbal medicine knowledge and folk traditions (Hasty et al., 2022). Yet, urbanization disrupts intergenerational knowledge transfer, threatening these systems (Firoozrooz et al., 2014). By documenting Samoun's spatial and functional layers, this study underscores its potential as a model for reviving pastoral heritage in Iran. Safeguarding such systems demands integrating traditional practices into modern conservation policies, ensuring the survival of Iran's pastoral legacy.

Samoun Tattersaq in Baladeh Noor

Samoun Tattersaq, located in the Baladeh Noor region (initial name: Darbandak) (Muhaddes Nouri, 2003), comprises three villages Razan, Tirestaq, and Korsi and serves as the easternmost pasture unit with an average elevation of 2,000 meters. The area links the Chalus and Haraz roads and hosts 54 villages across three districts (Heidari & Barani, 2009). Residents, primarily semi-nomadic herders speaking Tabari-Kojuri dialects, migrate seasonally to cities like Amol and Tehran (Ashrafi, 1998).

Residential Zone: The core includes villages with human and livestock sub-zones. Human settlements feature stepped houses, mosques, Imamzadehs (e.g., Aqa Sheikh Niku, Imamzadeh Ebrahim), and cemeteries (Ashrafi, 1998). Livestock areas include Kolum (livestock shelters), Kahn-Anbar (hay storage), and Vash-Kapa (fodder storage). Kolum structures, built from stone and wood, adapt seasonally: in Razan, they shelter cattle, while sheep graze remotely (Figure 15) (Nadimi et al., 2017).

Rangeland Zone: Divided into grazing and structural sub-zones. Seasonal pastures include Lar (summer highlands), Nesem (spring/autumn mid-elevations), and Kherto (winter lowlands) Infrastructure includes Gesn Sareh (seasonal herder camps with Kimeh shelters), Telar (winter

livestock barns), and water systems (Noveh wooden troughs). Boundaries are marked by stone cairns (Roodi, 2019 interview).

Agricultural Zone: Combines croplands and structural elements. Crops (wheat, barley) and orchards (apples, walnuts) surround villages. Structures include Kalak (granaries), Karoch (field boundaries), Hasel (water reservoirs), and Kimeh (temporary shelters). Water channels (Kileh) distribute irrigation, maintained communally (Rahimian, 2023).

The integration of these zones reflects adaptive land-use practices, balancing pastoralism, agriculture, and seasonal mobility (Smith & Brown, 2019). Field studies highlight the role of cultural and environmental factors in shaping the region's spatial organization (Saidi, 2024).

Discussion

The Samoun Tattersaq, an integral part of the Bladeh region's pastoral heritage, comprises three functional areas and six zones, holding inherent values crucial for regional sustainability (Anabestani, Saeedi, & Darvish, 2012). These values encompass environmental, socio-cultural, architectural, and economic aspects.

Environmentally, the spatial positioning of Samoun Tattersaq reflects indigenous knowledge, with water resources, fertile lands, and suitable climate playing key roles. Shepherds maintained a balance between living spaces, livestock, and pastures, forming three interconnected areas: a residential core, an agricultural layer, and a grazing periphery. This daily movement between residence and livelihood has ensured the sustainability of Samoun Tattersaq, preserving its geographical and environmental values.

Socio-cultural values, the foundation of Samoun Tattersaq, include inherited traditions, local customs, and indigenous knowledge related to agriculture, animal husbandry, handicrafts, and traditional arts (interview with Javad Roudi, 2022). The social system, characterized by cooperation and mutual respect, fosters a secure environment for the local community.

Architecturally, the region's structures reflect a deep understanding of climate and functional needs. The architecture adapts to the climate, with each area defining its architectural elements based on climate, environment, and economy. Local materials and the construction expertise of residents contribute to preserving architectural values.

Economically, agriculture and animal husbandry sustain the rural economy (Jamshidi, 2024). The community relies on these activities, with land, livestock, and water resources enhancing economic stability (Hosseini, Forouzani, & Abdshahi, 2023). The system of ownership, cultivation, and production, rooted in the experiential knowledge of shepherds, dictates economic values. Additionally, values related to agricultural and rural tourism have emerged (Bălan & Burghelea, 2015).

Conclusion

This paper, examining Samoun Tattersaq, concludes that the Samoun serves as a customary framework for defining pastoral, residential, and livelihood boundaries, with mountain ridges as the determining criterion. Each mountain ridge belongs to a village, separating its pasture from neighboring villages.

The Samoun in the Baladeh region of Mazandaran comprises three main areas: residential, grazing, and agricultural, each with specific zones.

The residential area includes zones for human and animal habitation, the grazing area includes pasture and physical structure zones, and the agricultural area includes cultivation and physical structure zones. Each of these areas and zones contains tangible, intangible, and non-physical elements that constitute the inherent values of these landscapes and Samouns. These values have played a significant role in the region's sustainability throughout history, encompassing environmental, social, architectural, and economic dimensions. Examining these values helps to better understand the Samoun Tattersaq and its related elements.

Unfortunately, the physical and functional identity and authenticity of many Samouns are changing due to migration, career changes, and inappropriate construction. With the decline in the number of active shepherds and economic difficulties, preserving these values without the presence of local communities will be challenging.

To protect this valuable heritage, it is suggested that these areas be studied as a Samoun from the perspective of pastoral life in Baladeh, Mazandaran, and that efforts be made to register them in the list of national monuments. The people of Samoun can contribute to economic development by continuing livestock production and establishing cooperatives and processing industries. Furthermore, utilizing tourism opportunities such as agritourism and farm tourism can help create employment and sustain the pastoral landscape in the region, serving as a suitable model to be considered.

Acknowledgments

The authors gratefully acknowledge the invaluable support and guidance provided by Mr. Hamid Roudi during the research process.

Conflict of Interest

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this article

Observation Contribution

All authors contributed equally to the conceptualization, methodology, investigation, data analysis, and writing of this manuscript.

فصلنامهٔ علمی اثـر
شـاپای چاپـی: ۱۶۴۷-۱۰۲۴ - شـاپای الکترونیکـی: ۱۸۳۰-۲۵۳۸
| سـال ۴۶ | شـمارهٔ ۱۰۸ | ۱۴۰۴ |

معرفی سامون به‌عنوان بخشی از منظرِ شبانی در ایران
نمونهٔ موردی: سامون تَتِرساق در بلدهٔ مازندران

فاطمه رودی[I]، حسین راعی[II]، اصغرمحمدمرادی[III]

I. دانشجوی کارشناسی‌ارشد رشتهٔ حفاظت و مرمت میراث معماری، گروه مرمت، دانشکدهٔ معماری شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران.
II. استادیار گروه مرمت، دانشکدهٔ معماری شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران (نویسندهٔ مسئول).
Email: hoseinraie@iust.ac.ir
II. استاد گروه مرمت، دانشکدهٔ معماری شهرسازی، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران، ایران.

اطلاعات مقاله

https://doi.org/10.66224/Athar.1838

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۱۴۸-۱۱۷

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۱۹
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۱/۱۸
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰

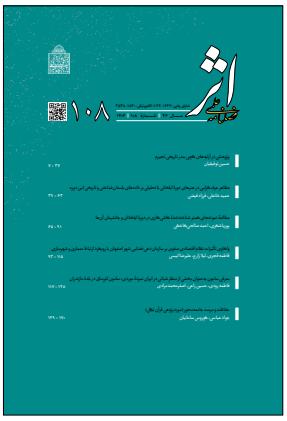

فصلنامهٔ علمی اثر
نشریهٔ پژوهشکدهٔ ابنیه و بافت‌های تاریخی، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

ناشر:
پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری

چکیده

مراتع، نقشی بسیار حیاتی در حفظ تعادل اکوسیستم‌ها و تأمین خوراک دام ایفاء می‌کنند. به‌منظور حفاظت از دام، بهره‌برداری مناسب از مراتع و تأمین معیشت و زیست جوامع محلی، نظام‌های ساختاری و کارکردی متنوعی توسط انسان در طول زمان شکل‌گرفته و تبدیل به منظرِ شبانی شده است. این منظر در مناطق روستایی ایران با چالش‌های متعددی مواجه است. تغییرات اقلیمی، مهاجرت و چرخش از نظام دامداری سنتی به صنعتی، آن‌ها را در معرض زوال و فراموشی قرار داده است. هدف این پژوهش معرفی یکی از اجزای منظرِ شبانی در بلدهٔ مازندران به‌نام «سامون» است. سامون، ظرفی است عرفی که برای تدقیق مرزهای شبانی، زیستی و معیشتی اهالی این‌روستاها از آن استفاده‌شده و دارای عرصه‌ها و پهنه‌های مختلف کالبدی و عناصر هویتی غیرکالبدی است. این پژوهش به‌دنبال پاسخ به دو پرسش دربارهٔ چیستی اندام‌ها، عناصر و ارزش‌های موجود در سامون بوده و در این مسیر از روش توصیفی-تحلیلی بهره برده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که سامون تَتِرساق دارای سه عرصهٔ زیستی، مرتعی و زراعی بوده و هر یک از عرصه‌ها دارای دو پهنهٔ جداگانه هستند. اهالی سامون به‌وجودآورنده و توسعه‌دهندهٔ ارزش‌های اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و کالبدی در طول قرن‌ها بوده‌اند و به‌نوعی از آن تاکنون پاسداری کرده‌اند. اما هم‌اکنون با توجه به رشد فزآیندهٔ زوال منظر شبانی می‌بایست با پژوهش گسترده بر وضعیت عرصه و حریم سامون‌ها به مقولاتی چون: ایجاد و تقویت صنایع تبدیلی متوازن جاذب جمعیت و استفاده از ظرفیت‌های گردشگری منظرِ شبانی ازجمله آگری‌توریسم و فارم‌توریسم نیز توجه نمود.

کلیدواژگان: سامون، میراث کشاورزی، منظر شبانی، میراث‌فرهنگی، تَتِرساق.

ارجاع به مقاله: رودی، فاطمه، راعی، حسین، محمدمرادی، اصغر (۱۴۰۴). «معرفی سامون به‌عنوان بخشی از منظرِ شبانی در ایران نمونهٔ موردی: سامون تَتِرساق در بلدهٔ مازندران». اثر، ۴۶ (۱۰۸): ۱۴۸-۱۱۷. https://doi.org/10.66224/Athar.1838
صفحهٔ اصلی مقاله در سامانهٔ نشریه: https://athar.richt.ir/article-2-1838-fa.html

© The Author(s)
OPEN ACCESS
حق انتشار این مستند، متعلق به نویسنده(گان) آن است. ۱۴۰۴ © ناشر این مقاله، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری است.
این مقاله تحت گواهی زیر منتشرشده و هر نوع استفادهٔ غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.
Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

مقدمه

شیوهٔ امرار معاش شبانی با ویژگی‌های اجتماعی-فرهنگی و کالبدی منحصربه‌فردی گِره خورده است. این فرهنگ حول دام در چرخش است و تمام جنبه‌های اجتماعی با حرکت گله‌ها شکل می‌گیرد. اندازهٔ گله‌ها یک معیار برای سنجش ثروت و موقعیت اجتماعی است. مالکیت دام از پدر به فرزندان منتقل می‌شود و موقعیت اجتماعی و دوام خانواده را تثبیت می‌کند. مراتع به‌عنوان یکی از مهم‌ترین و قابل توجه‌ترین منابع طبیعی جهان، نقشی بسیار حیاتی در حفظ تعادل اکوسیستم‌ها و تأمین خوراک دام ایفاء می‌کنند. این منابع به‌صورت میراث طبیعی، آب‌های زیرزمینی، خاک و گیاهان علوفه‌ای دیده می‌شوند و برای تغذیه دام‌ها، حفظ تنوع زیستی، حفظ خاک و آب و هم‌چنین تأمین غذای انسانی اهمیت دارند (Pauler et al., 2025). به‌منظور حفاظت از دام و برای بهره‌برداری مناسب از مراتع، نظام‌های ساختاری و کارکردی متنوعی توسط انسان در طول زمان شکل‌گرفته و تبدیل به منظرِ شبانی (رودی و همکاران، ۱۴۰۳) مناطق دامدارنشین شده است.

از گذشته، انسان به شیوه‌های مختلف داده‌های متنوعی را از طبیعت گرفته و این دانسته‌ها را به‌صورت مکتوب و یا شفاهی به نسل‌های بعد منتقل کرده است. این دانش دارای ابعاد کارکردی متنوعی بوده و از رابطهٔ مستقیم بین انسان و محیط سرچشمه می‌گیرد (زمانی‌پور و همکاران، ۲۰۱۰). علاوه‌بر آن در بسیاری از جوامعِ دامدار، سنت‌هایی از موسیقی و ادبیات عامیانه جریان دارد؛ هم‌چنین فنون ساخت ابزارآلات، پخت خوراک محلی و شیوه‌های استفاده از داروهای گیاهی وجود دارد که سبک زندگی گله‌داری در آن بستر رشد کرده است (Hasty et al., 2022).

دانش بومی مستتر در آن که نتیجهٔ سال‌ها تجربهٔ نیاکان در بهره‌برداری بهینه از منابع طبیعی بوده است، اساس نظام دامداری روستایی را شکل‌داده و پاره‌ای پیوسته از این منظر محسوب می‌گردد (فیروزروز و همکاران، ۱۴۰۳). پژوهش پیشِ‌رو بخشی از منظر شبانی به‌نام «سامون» را در تعدادی از روستاهای بلده در مازندران جستجو کرده و قرائت می‌کند. «سامون» واژه‌ای بومی است که قرن‌ها از آن برای تدقیق مرزهای شبانی، زیستی و معیشتی اهالی این‌روستاها استفاده شده است. ظرفی است عرفی که در آن پهنه‌های زیستی، مرتعی و زراعی یک روستا قرارگرفته و با یک‌دیگر ارتباط معنی‌داری دارند. سامون به‌عنوان لایهٔ نهایی و پوسته از این پهنه‌ها حفاظت کرده و آن‌ها را به یک‌دیگر پیوند می‌دهد. هم‌اکنون با تضعیف موقعیت دامداری‌های سنتی و مهاجرت بومیان به شهرهای هم‌جوار بخش اعظمی از ارزش‌های موجود در این سامون‌ها از بین رفته و تعدادی نیز در معرض نابودی قرار دارد.

هدف پژوهش حاضر معرفی یکی از اجزای میراث شبانی در بلدهٔ مازندران به‌نام «سامون» است. این کار با شناسایی و تعریف پهنه‌های موجود در سامون و بررسی اجزای متشکلهٔ آن انجام شده است. سامون‌ها با دارا بودن پهنه‌های مختلف در حفاظت از منابع زیستی، معیشتی و محیطی در طول قرن‌ها نقش مهمی داشتند. جوامع محلی در هم‌کناری با طبیعت و در جهت بهره‌گیری از آن‌ها به دانش و تجارب بومی متوسل شده بودند. با فراموشی و از بین رفتن آن‌ها بخش اعظمی از داده‌های محیطی، طبیعی، معماری و حقوقی از دسترس خارج خواهد شد. این پژوهش به معرفی و مستندسازی داده‌های مرتبط با میراث‌فرهنگی و طبیعی مناطق دامدارنشین کمک می‌کند و مسیر هموارتری را برای حفاظت از آن ایجاد می‌نماید.

روش پژوهش: این پژوهش از نوع کاربردی است که با روش توصیفی-تحلیلی نوشته شده است. برای جمع‌آوری اطلاعات از سه قالب سندپژوهی (مطالعه و بررسی کتب جغرافیای تاریخی، تصاویر قدیمی و امثال آن)، مطالعات میدانی (پیمایش، برداشت و رولوهٔ عناصر معماری شبانی و عکاسی) و مصاحبه با جامعهٔ محلی همانند: شبانان، ذی‌نفعان و ذی‌مدخلان استفاده شده است. یافته‌های به‌دست آمده مورد هم‌پوشانی قرارگرفت و به بحث گذاشته شد؛ بدین‌ترتیب ارزش‌های مستتر در آن نشان‌داده شده و به نتیجه‌گیری رسیده است.

پرسش‌های پژوهش: ۱. سامون چیست و چه اجزایی دارد؟ ۲. اندام‌ها، عناصر و ارزش‌های موجود در سامون‌ها کدامند؟

پیشینهٔ پژوهش

میراث شبانی به‌عنوان یک مفهوم جدید در میراث‌فرهنگی ایران درحال بررسی است، اما سال‌هاست که در حوزهٔ بین‌المللی در ردهٔ مناظر فرهنگی و میراث جهانی مورد توجه قرارگرفته و تاکنون چندین چشم‌انداز کشاورزی شبانی به‌عنوان مناظر فرهنگی در فهرست میراث جهانی ثبت گردیده است؛ به‌عنوان مثال، کوجاتا گرینلند (Kujata Greenland) به‌عنوان یک منظر کشاورزی-شبانی در دسته‌بندی مناظر فرهنگی قرارگرفته و سنت‌های کشاورزی را در دو دوره و فرهنگ متمایز شکل داده است. این دو فرهنگ اسکاندیناوی و اروپایی (شکل ۱)، باوجود تفاوت‌هایشان، شکل‌دهندهٔ منظرِ فرهنگی مبتنی‌بر کشاورزی و دام است (UNESCO, 2017). علاوه‌بر آن سامانهٔ لاروتو، اطلاعات تخصصی را در زمینهٔ میراث شبانی در منطقهٔ پرووانس (Provence) فرانسه تا دشت‌های پیدمونت (Piedmont) ایتالیا منتشر کرده است و دامداری این منطقه را به‌عنوان یک نظام کشاورزی گسترده با قدمت چند صدساله معرفی نموده است (شکل ۲). در این نظام چوپان‌ها گله‌های خود را مطابق با چرخهٔ رشد علف حرکت می‌دهند و در حین انجام این‌کار، حومهٔ شهر را دور می‌زنند (Archives Des From Provence to Piedmont, 2023)؛ هم‌چنین در مقاله‌ای با عنوان «دانش سنتی چوپانی چیست؟ سیاست میراث و ارزش‌های واقعی در مزارع تابستانی سوئد»، میراث شبانی به‌عنوان یک نظام مورد بررسی قرار گرفته است؛ این مقاله به سؤالاتی درمورد دانش سنتی چوپانی و میراث طبیعی و فرهنگی پاسخ داده است (Eriksson, 2011).

شکل ۱: گوسفند درحال جست‌وجوی جلبک دریایی در امتداد ساحل صخره‌ای تاسیوساق (UNESCO, 2017).
Fig. 1: A sheep foraging for seaweed along the rocky coastline of Tasiosagh (UNESCO, 2017).

اما در تولیدات پژوهشی داخل کشور به این موضوع از منظر میراث‌فرهنگی کمتر پرداخته شده است. شاید بتوان به محتوای کتاب مالک و زارع در ایران به‌عنوان یک نمونه در این باره اشاره کرد (لمبتون، ۱۳۹۴). «لمبتون» به‌طور عمومی به لایه‌های مختلف انسانی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مرتبط با کشاورزی و دام در ایران پرداخته است. در سال‌های اخیر نیز مقالاتی منتشر شده است که به مقولات مرتبط با نظام شبانی و

شکل ۲: چوپان‌ها به دنبال علف‌های جدید در کوه‌های آلپ (Archives Des From Provence to Piedmont, 2023)

Fig. 2: Shepherds in search of fresh pastures in the Alps mountains (Archives Des From Provence to Piedmont, 2023).

مراتع ارتباط دارد. یکی از آن‌ها مقاله‌ای تحت عنوان «سنجش پایداری بوم‌شناختی در مراتع ییلاقی و مطالعهٔ موردی چهار سامان عرفی عشایر ایل شاهسون» است. در این مقاله سامان‌های مراتع به‌عنوان یک عرصه طبیعی معرفی شده است (حسین‌زاده و همکاران، ۱۳۹۷). در مقاله دیگری با نام «تحلیل مؤلفه‌های پایداری زیست‌محیطی-بوم‌شناختی سامان‌های عرفی مراتع ییلاقی سهند» مراتع دارای نقش‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی هستند و به‌شرط برنامه‌ریزی معقول و منطقی همراه با مدیریت مناسب، می‌توانند در توسعهٔ پایدار کشور مؤثر واقع شوند (مفیدی و همکاران، ۱۳۹۶)؛ هم‌چنین «محسن باقری‌نصرآبادی» و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تطبیقی نظام حکم‌رانی مراتع در ایران قبل و بعد از مصوبه ملی شدن مراتع» مراتع را از گذشته تحت مدیریت جوامع بومی و محلی می‌دانند به‌نحوی که با شکل‌گیری نظام‌های اجتماعی-اقلیمی، اهالی بومی هر منطقه با سازوکارهای خاص خود به بهره‌برداری و احیای منابع می‌پرداختند (باقری و صنایی، ۱۴۰۳).

در تعدادی از مقالات نیز به‌طور ویژه راجع‌به دانش بومی و سنت‌های محلی مازندران در سازوکار شبانی و سامون‌ها صحبت به‌میان آمده است. یکی از آن‌ها در سال ۱۳۹۵ هـ.ق توسط «مصطفی فیروزروز» نوشته شده و به‌طور اختصاصی به شیوه‌های محلی تولید و مدیریت محصولات دامی در روستای «تاکر» مازندران می‌پردازد و اشاره می‌کند که گله‌داران منطقه دام‌های خود را در سه سامان عرفی به‌صورت مشارکتی به مدت نُه ماه سال در مراتع می‌چرخانند (فیروزروز و همکاران، ۱۳۹۳)؛ با این‌حال در هر یک از این محصولات پژوهشی به میراث شبانی و سامون‌ها از منظر معماری و میراث‌فرهنگی به‌طور مستقیم پرداخته نشده است.

یافته‌ها؛ تعریف سامون

براساس تعریف سازمان امور عشایر، سامان عرفی به محدوده‌ای از اراضی مرتعی اطلاق می‌شود که از گذشته مورد

بهره‌برداری تعداد مشخصی از خانوارهای عشایر قرار گرفته و عرفاً دارای حق بهره‌برداری از آن هستند (حسین‌زاده و همکاران، ۱۳۹۷). هم‌چنین براساس تعریف همان سازمان سامانهٔ عشایری به ترکیب چند سامان عرفی گفته می‌شود. با نگاه بومی و در زبان محلی طبری و لری بختیاری، سامون یک گذرگاه باریک است که برای رفت‌وآمد بین دو زمین کشاورزی ازسوی دو کشاورز به‌گونه‌ای برابر به‌جای گذاشته می‌شود. هم‌چنین سامون به مرز بین دو روستا و مراتع آن نیز گفته می‌شود (مصاحبه با میثم مرادی، ۱۴۰۳) در فرهنگ‌نامهٔ فارسی ازجمله فرهنگ‌نامهٔ دهخدا (۱۳۲۵)، نیز سامان به مفهوم مرز، حد و همسایگی آمده و واژهٔ «هم سامان» را به‌معنای هم‌خاک، هم‌مرز و دو تن که ملک زراعتی یا ملک حکم‌رانی آنان مجاور یک‌دیگر باشد، دانسته است.

سامون یک روستا در محدودهٔ بلدهٔ مازندران به ترکیب عرصه‌های زیستی، مرتعی و زراعی هر روستا گفته می‌شود و معیار تعیین آن، یال‌های کوه است. برهمین اساس هر یال از کوه یک روستا، سامون آن روستا تلقی‌شده و مراتع آن‌را از روستای هم‌جوار جدا می‌کند. هر سامون روستایی دارای چندین مرتع زمستانی، میان‌بندی و تابستانی است و اساس تقسیم‌بندی مراتع آن بر اساس مالکیت مختاباد به‌صورت موروثی است (بارانی و همکاران، ۱۳۸۲) تمامی مختابادهای روستا دارای مالکیت مرتع نیستند و به این منظور سالیانه چند مختاباد مراتع را از ساکنین آن اجارهٔ فصلی خواهند کرد (حسینی و مصداقی، ۱۳۹۲).

موقعیت سامون تترستاق در بلده نور

منطقهٔ بلدهٔ نور با نام اولیه دربندک (محدث‌نوری، ۱۳۸۲) در حوضهٔ آبخیزداری نور قرارگرفته و دارای روستاهای متعدد و استمرار دامداری در طول سال است. مساحت بلده ۹۲۰۰۰ هکتار است و جمعیت چوپان‌های ساکن روستا حدود ۲۰۰۰ نفر است (حیدری و بارانی، ۱۳۸۸). این منطقه پل ارتباطی میان دو جادهٔ چالوس و هراز محسوب می‌شود و در حال حاضر پنجاه‌وچهار روستا در سه ناحیه را شامل می‌شود. سامون «تترستاق» (شکل ۳) که شامل سه روستای «رزن»، تیرستاق و «کرسی»[1] است، اولین سامون از بخش شرقی بلده بوده و میانگین ارتفاعی آن به نسبت باقی سامون‌های منطقه کمتر است. این منطقه با میانگین ارتفاعی ۲۰۰۰ متر جزو مناطق کوهستانی و ییلاقی مازندران بوده و بسیاری از ساکنان آن در فصل سرما به آمل، تهران و شهرهای هم‌جوار می‌روند، مردم این سامون به زبان طبری و گویش کجوری سخن می‌گویند (اشرفی، ۱۹۹۸).

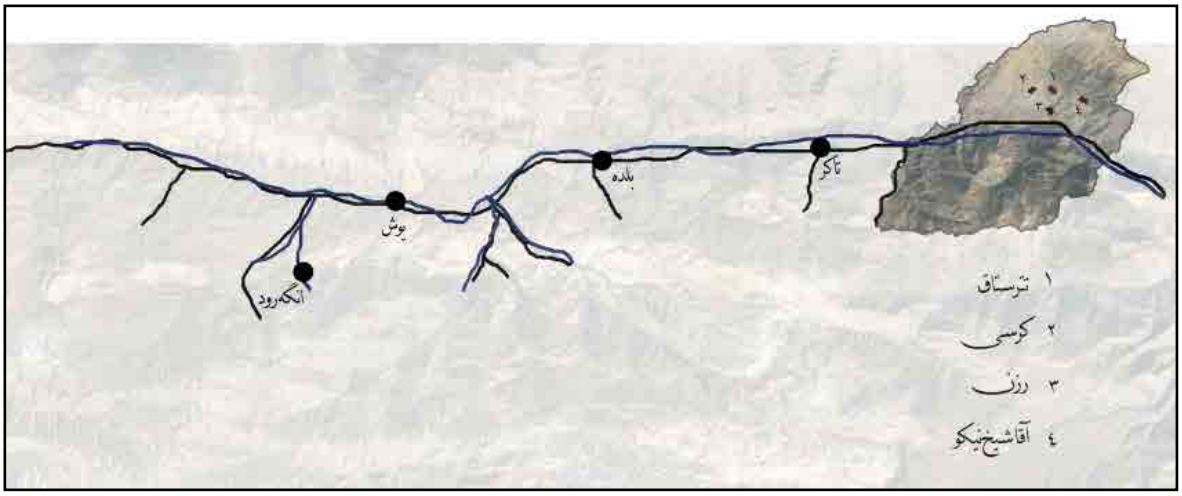

شکل ۳: نقشهٔ منطقهٔ بلده و موقعیت جغرافیایی تترستاق نسبت به محور آن (نویسندگان، ۱۴۰۳).

Fig. 3. Map of the Baladeh region and the geographical location of Tatarsatag in relation to its axis (Authors, 2024).

معرفی اجزاء سامون تترساق

مکان‌ها عوامل هویت‌بخش در گستره‌های زیستی انسان‌اند که باعث نظم‌بخشی پیرامون خود می‌شوند.

عواملی مانند میزان تابش آفتاب، وجود منابع آب طبیعی، پوشش گیاهی و ارتفاع عامل اساسی تعیین‌کنندهٔ تنوع کارکردی و کالبدی مکان‌ها هستند (رحیمیان، ۱۴۰۲). نظم‌بخشی به عرصه‌های مکانی و فضایی درواقع از سرآغاز زندگی بشر و از زمان بهره‌گیری از منابع طبیعی، پیوسته در مقیاس و مفهومی متفاوت مطرح بوده است. در این ارتباط هرچه سطح فرهنگی و اجتماعی توسعه پیدا کرده، نظم محیط و ابزار و دانش مربوط به آن نیز دچار تغییر شده است (سعیدی، ۱۴۰۳). اساس زیست در مراتع منطقهٔ بلدهٔ نور، نیمه‌کوچ‌رو و نیمه‌عشایری است و موجب ایجاد تفاوت آن با ساختار عشایری شده است.

آن‌ها در عرصه‌ها و مکان‌هایی منظم و هویت‌بخش زندگی می‌کنند، روستاها، محله‌ها و خانه‌های‌شان را در این نقطه ساخته‌اند و در طول قرن‌ها منابع طبیعی و آبی را به این نقاط هدایت‌کرده و از آن بهره‌برداری کرده‌اند. هم‌چنین مکانی را به زیست دام‌ها نیز اختصاص داده‌اند. علاوه‌بر آن زمین‌های کشاورزی و زراعی نیز در پیرامون زیست‌گاه‌ها به‌وجود آوردند و با کشت‌وکار محصولات، علاوه‌بر تأمین غلات و خوراک انسانی به تهیهٔ خوراک دامی و سوخت زمستان نیز می‌پرداختند؛ اما این کافی نبوده و چرای دام سبک نیازمند دسترسی به مراتعی بود که شبانان و گله‌داران صاحبان عرفی آن بوده‌اند. این مراتع محل شکل‌گیری سازه‌های زیست دامی و ساخت مایه‌های معماری مربوط به تولیدات دامی بوده است. مطالعات میدانی و مصاحبه با جوامع محلی نشان‌داده که سامون در این روستاها دارای سه عرصهٔ اصلی به نام‌های زیستی، مرتعی و زراعی و پهنه‌های اختصاصی در ذیل آن‌ها می‌شود. شکل ۴، نشان می‌دهد که عرصهٔ زیستی دارای دو پهنهٔ زیست انسانی و دامی است و عرصهٔ مرتعی به دو پهنهٔ چراگاهی و کالبدی تقسیم می‌شود و عرصهٔ زراعی نیز به دو پهنهٔ کشت‌خوانی و کالبدی قابل دسته‌بندی است (شکل ۴).

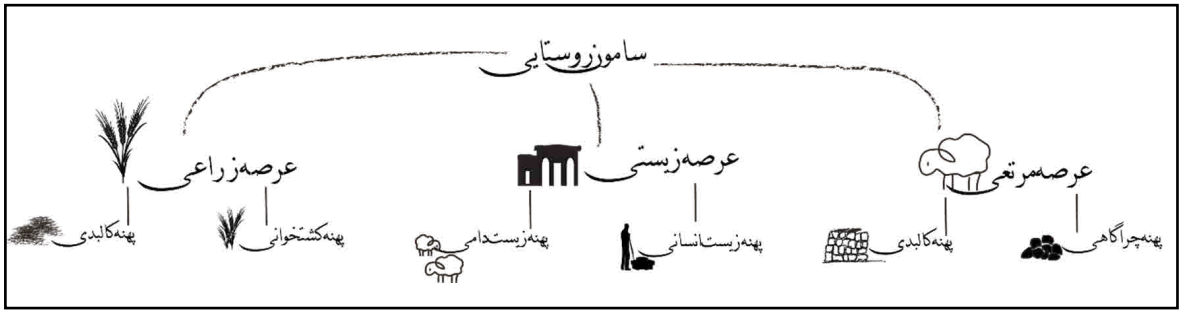

شکل ۴: تقسیم‌بندی توضیحی بررسی سامون روستایی منطقهٔ بلدهٔ نور (نویسندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 4: Explanatory Classification of the Rural System Analysis in the Baladeh-Noor Region (Authors, 2024).

- عرصهٔ زیستی در سامون تترساق

عرصهٔ زیستی در سامون تترستاق، محلِ زیست انسان یا همان روستا است. روستا عامل تحرک و پویایی دام در آن محدوده است و به منزلهٔ کانون مرکزی فعالیت می‌کند (شکل‌های ۶، ۷ و ۸). هر روستا به‌عنوان مرکز معیشتی و عرصهٔ زیستی یک سامون، دارای دو پهنهٔ زیست انسانی و زیست دامی است. این دو پهنه ارتباط تنگاتنگی با یک‌دیگر دارند.

- پهنهٔ زیست انسانی

در سامون تترستاق، خانه‌های روستایی در کنار عناصر کالبدی دیگری مانند: حمام، مسجد، امامزاده، قبرستان، حسینیه و تکایا، باغ‌ها و امثال آن قرار دارند و پیشهٔ اصلی اهالی روستا دامداری و کشاورزی است. خانه‌ها پلکانی بر دامنه ساخته‌شده و «کِردها»[۲] عموماً در یک محله و در نزدیکی یک‌دیگر زندگی می‌کنند. در محلات دیگر روستا کوچ‌نشینان و باغداران سکونت دارند. این محلات در طول سال فعال هستند و شبانان زندگی زمستانهٔ خود را در آن می‌گذراندند. عناصر کالبدی موجود در پهنهٔ زیست انسانی شامل موارد پیشِ‌رو می‌شود.

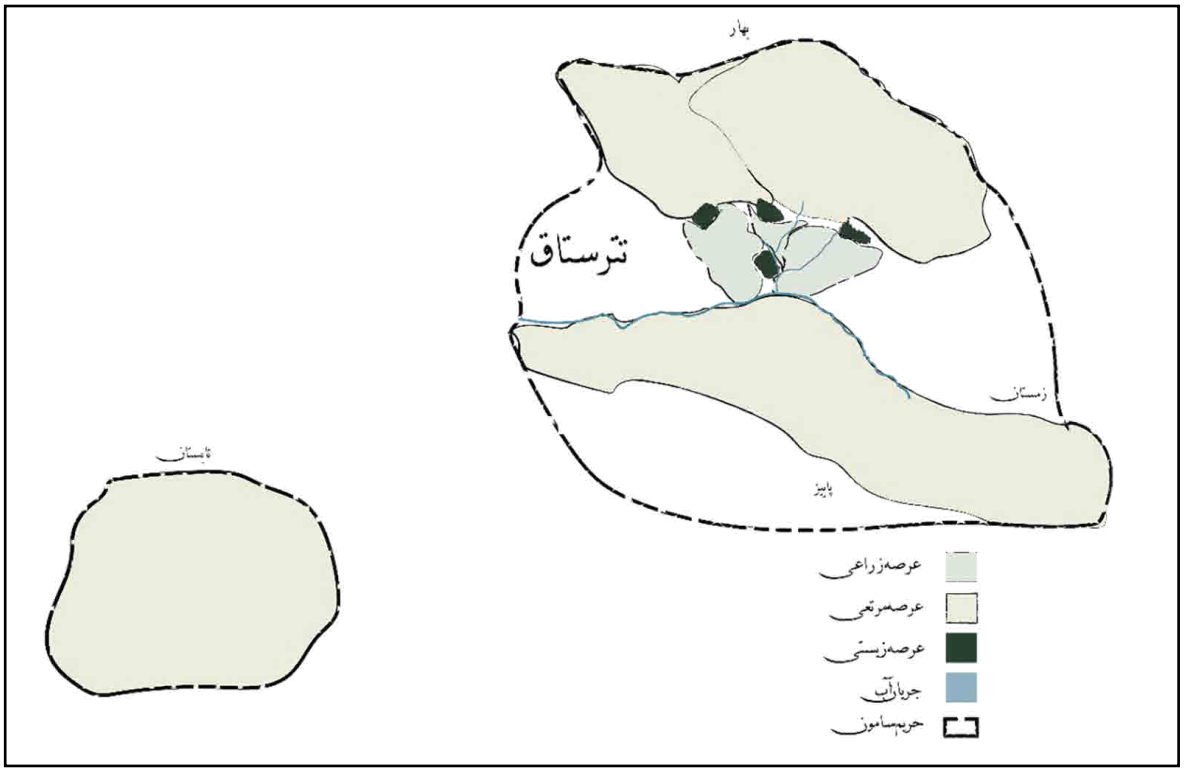

شکل ۵: نقشه پراکندگی عرصه سامون روستایی در سامون تترستاق (نویسندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 5: Map of the distribution of rural lands in the Samoun area of Tatarsatag (Authors, 2024).

شکل ۶: منظر کلی روستای کرسی (نویسندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 6: General view of Korsi village (Authors, 2024).

شکل۷: دورنمای روستای تیرستاق (نویسندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 7: General view of Tirstaq village (Authors, 2024).

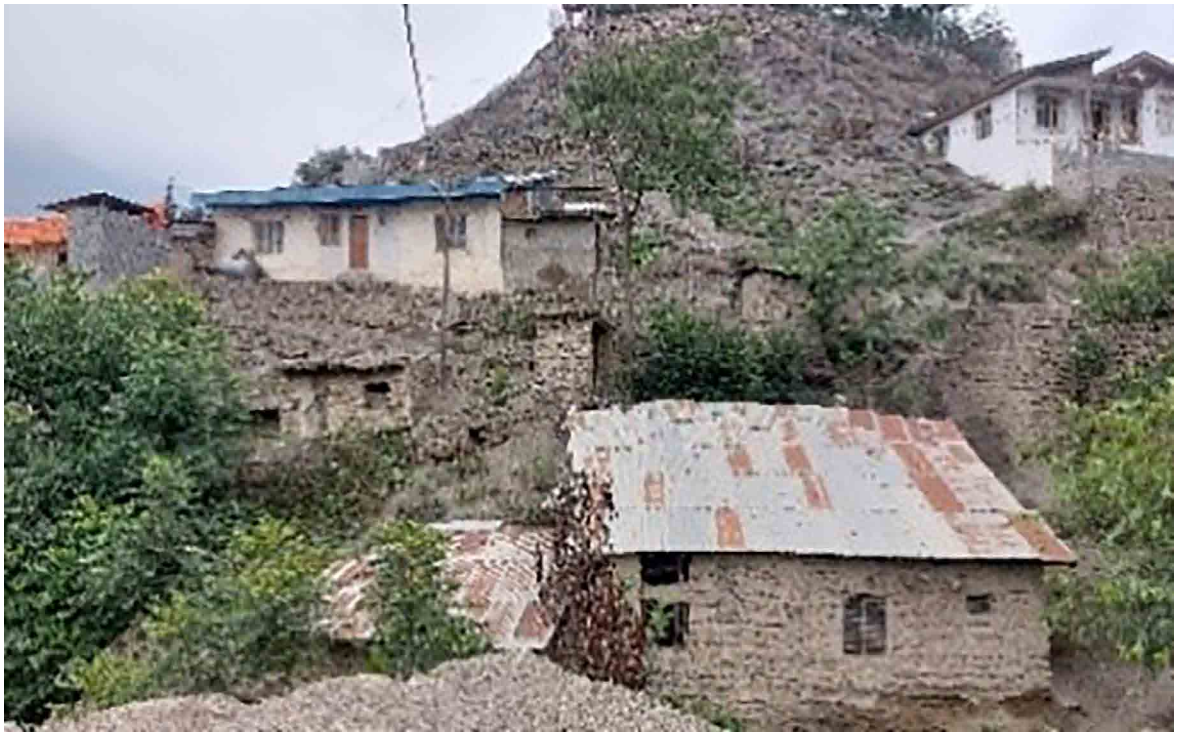

شکل ۸: بافت تاریخی روستای رزن (نویسندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 8. The historic fabric of Razan village (Authors, 2024).

شکل ۹: خانه‌های مسکونی ساخته‌شده به روش بومی؛ راست: روستای کرسی. وسط: روستای تیرستاق. چپ: روستای رزن (نویسندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 9: Traditional residential houses; Right: Korsi village. Center: Tirstaq village. Left: Razan village (Authors, 2024).

• **خانه و حمام:** خانه و حمام به‌عنوان عناصر هویت‌بخش در پهنهٔ زیست انسانی قلمداد می‌شوند و به‌عنوان بخشی از منظر فرهنگی و تاریخی نقش مهمی در حفظ و ارتقاء هویت محلی دارند. آن‌ها نه‌تنها بخشی از معماری بومی و روستایی هستند، بلکه ارتباطی نزدیکی با فرهنگ، زندگی روستایی و تجارب اجتماعی و زیستی مردم دارند. تحلیل خانه‌های تاریخی در روستاها و محل قرارگیری حمام‌ها، به شناخت دقیق‌تر از ارزش‌های محلی و توسعه محلی کمک می‌کند (ندیمی و همکاران، ۱۳۹۶). این سامون با توجه به تأثیرات شهرنشینی دچار تخریب‌های کالبدی شده و ساختارهای آن نوسازی شده است، چند نمونه خانهٔ تاریخی واجد ارزش باقی‌مانده که الگوی ساخت آن متناسب با الگوی خانه‌های کوهپایه‌ای مازندران است (شکل ۹). حمام تاریخی روستا نیز از حالت تاریخی خود تغییر یافته در مکان پیشین به حمام نمره تبدیل شده است.

• **مسجد:** در این سامون به ازای هر روستا یک مسجد وجود دارد؛ ولی مساجد تاریخی از بین رفته و مساجد جدید جایگزین شده است. در میراث روستایی، مساجد به‌عنوان مراکز اجتماعی، فرهنگی و مذهبی، نقشی برجسته‌ای دارند. این نقش شامل موارد ذیل بوده است:

- مرکز اجتماعی: مساجد مکان‌هایی برای گردهمایی مردم در مواقع مختلف مذهبی و اجتماعی هستند.
- محل آموزش: درگذشته، مساجد مکان‌های آموزش اصول‌دینی، قرآن و احکام شرعی بودند.
- معماری و هویت محلی: مساجد به‌عنوان ساختمان‌های معماری با ارزش تاریخی و فرهنگی، هویت محلی را تقویت می‌کنند.

• **امامزاده و آرامگاه:** در دوره‌های مختلف تاریخی، معماران و بنایان محلی با انعکاس باورها و اعتقادات خود در ساخت مساجد و آرامگاه‌ها مشغول شدند. این بناها، علاوه‌بر اهمیت مذهبی، ارزش‌های تاریخی و معماری دارند (بافری و صنایی، ۱۴۰۳)؛ هم‌چنین گورستان‌ها، حافظهٔ جمعی روستاها بوده و راوی بخشی از فرهنگ، گذشته، باورها و زندگی پیشینیان هستند. هر سنگ قبر، بقعه یا آرامگاه خانوادگی تاریخی، جزئیات بسیاری از گذشتگان و آداب و رسوم مردمان را روایت می‌کند؛ از این‌رو، حفظ آن‌ها به‌عنوان بخشی از میراث‌فرهنگی کشور با اهمیت است. این سامون به تفکیک ارزش و اهمیت دارای سه امام‌زاده است؛ آقاشیخ نیکو، امامزاده ابراهیم و امامزاده محمود معروف به «غریب آقا» ابنیهٔ شاخص و تاریخی آن هستند. امامزاده ابراهیم و امامزاده محمود در روستای تیرستاق، آقا شیخ نیکو در مراتع ترت و اکنون در ترستاق جدید است (اشکال ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴)، یک گورستان تاریخی نیز در سمت شرقی روستای رزن وجود داشته که در اراضی «بروک رزن» بوده است.

- پهنهٔ زیست دامی

در روستاهای مرتفع کوهستانی، خرده‌دامداران و کردهایی با گوسفندان کمتر در روستا جایگاه خاصی دارند. آن‌ها در تابستان دام‌ها را به محلی به نام «استنگاه»[۳] برده و در زمستان «درکلوم»[۴] و در مجاورت خانه کردها نگه‌داری می‌کنند؛ علاوه‌بر آن، عناصر دیگری چون «واش‌کپا» و «کاه‌انبار» نیز در خدمت به کلوم و پهنهٔ زیست دامی قرار می‌گیرد (شکل ۱۵):

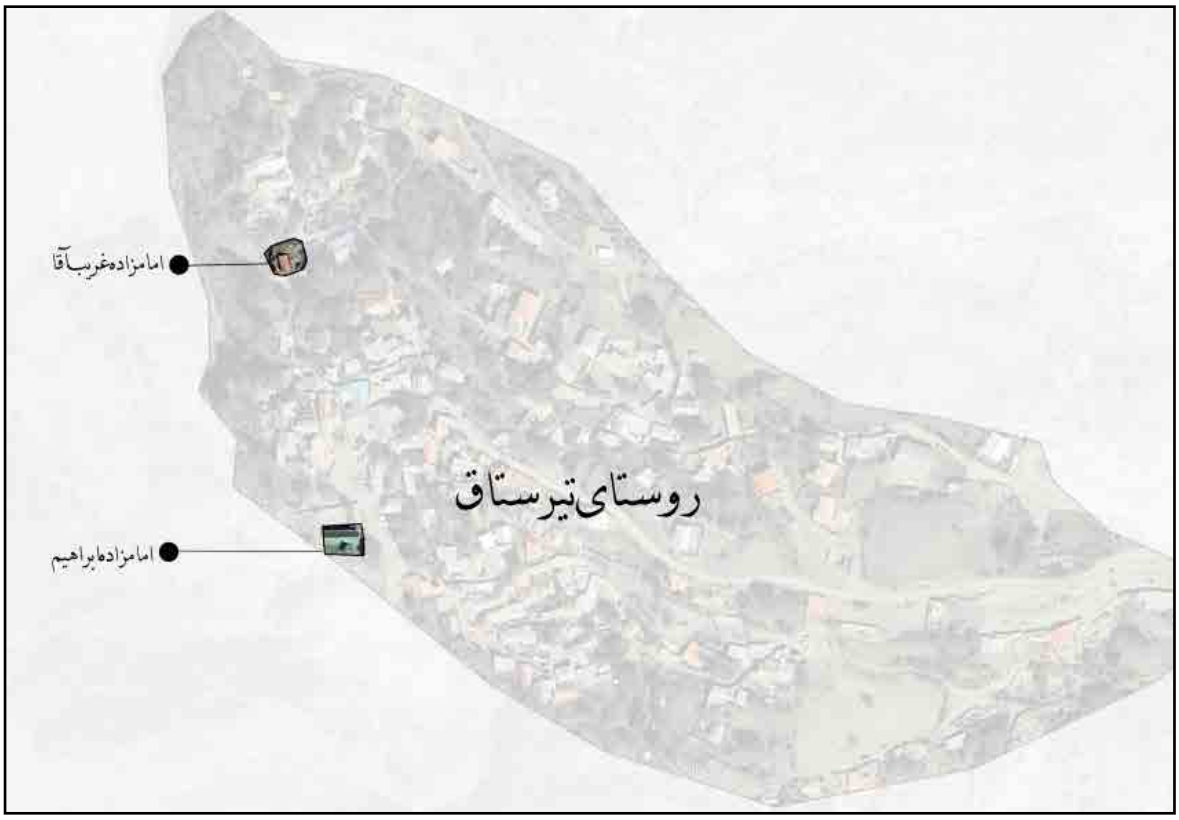

شکل ۱۰: محدوده روستای تیرستاق و امامزاده محمود و غریب‌آقا (نویسندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 10. Tirstaq village area and the shrines of Emamzadeh Mahmoud and Gharib Agha (Authors, 2024).

شکل ۱۱: محدودهٔ روستای تترستاق جدید و آقا شیخ نیکو (نویسندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 11: The area of New Tatarsatag village and Agha Sheikh Nikou (Authors, 2024).

شکل ۱۲: امامزاده آقا شیخ نیکو (نویسندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 12: Emamzadeh Agha Sheikh Nikou (Authors, 2024)

شکل ۱۳: امامزاده آقاغریب (نویسندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 13: Emamzadeh Agha Gharib (Authors, 2024).

شکل ۱۴: امامزاده ابراهیم (نویسندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 14. Emamzadeh Ebrahim (Authors, 2024)

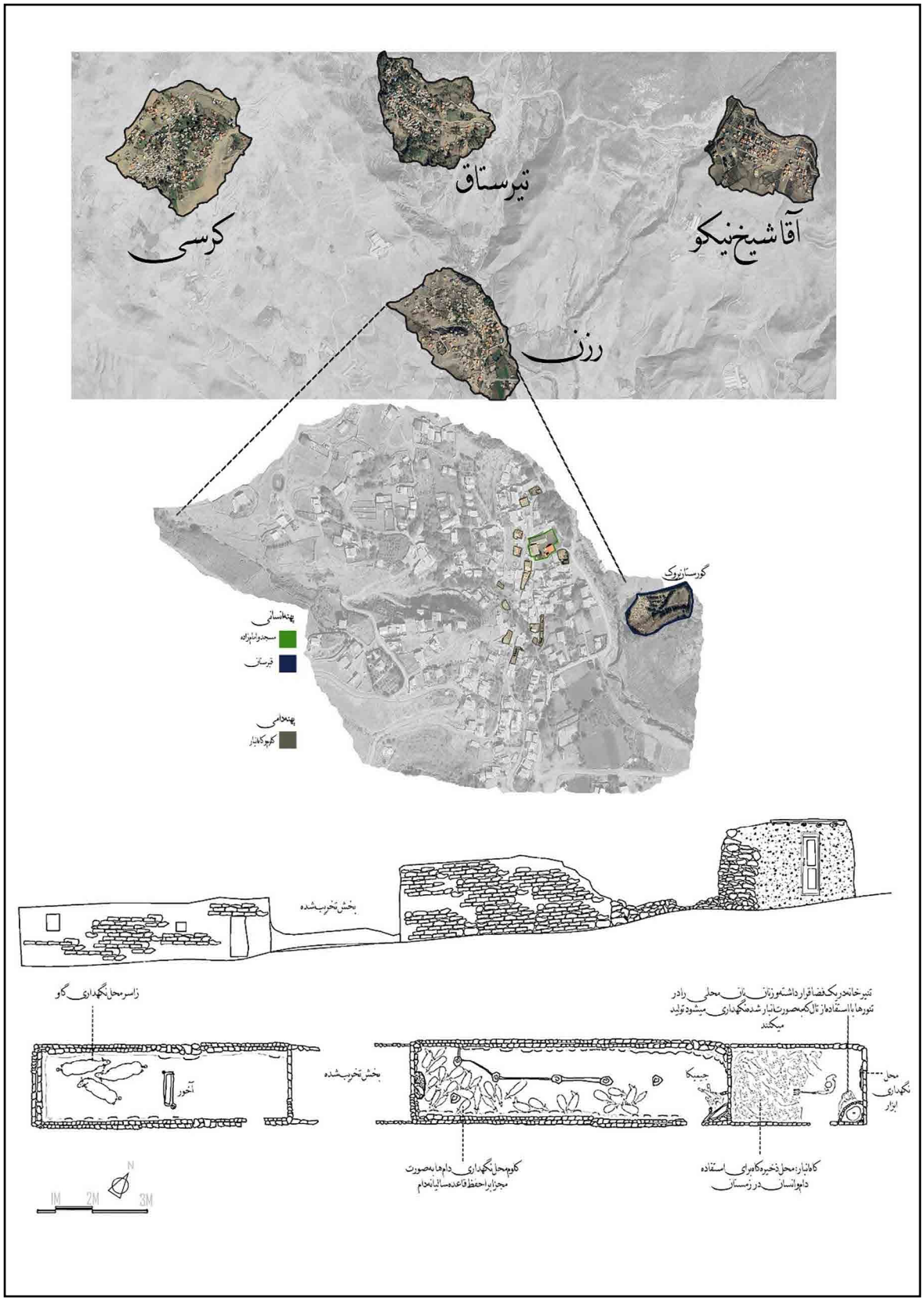

شکل ۱۵: عرصهٔ زیستی تترستاق و یک نمونه از پهنهٔ دامی آن (نویسندگان، ۱۴۰۳).

Fig. 15. The residential area of Tatarsatag and an example of its livestock zone (Authors, 2024).

• **کلوم یا کالن‌سر:** این عنصر محل زیست دام در روستا است. کاربرد این فضا با توجه به تغییر ارتفاع، میزان دام موجود و تغییر فصول در روستاهای مختلف متفاوت است. ساختار کلوم عموماً از سنگ و خشت بوده، پوشش آن با استفاده از چوب و کاه به‌صورت سقف تخت است. این فضا بسته به کاربرد آن دارای فضای نگه‌داری احشام، گوسفند و گاو است. در روستای رزن درحال حاضر کلوم تنها وظیفهٔ نگه‌داری از گاو و جایگاه اصطبل را دارد، گوسفندان در هیچ‌یک از فصول سال به روستا وارد نمی‌شوند. گاوها به‌صورت هرروزه در اطراف روستا و توسط «گالش‌کرد»[۵] به چرا برده‌شده و سپس به کلوم بازگردانده می‌شوند (شکل ۱۵).

• **کاه‌انبار و واش‌کپا**[۶]: دو عنصر موجود دیگر در عرصهٔ زیستی، نقش پشتیبانی داشته و محل نگه‌داری کاه و علف هستند. واش‌کپا برروی بام قرارگرفته و چیدمان می‌شود و کاه‌انبار[۷] در انتهای هر کلوم ساخته می‌شود. کاه‌انبارها نسبت به کلوم دارای ارتفاع بیشتری بوده و هر دو محل نگه‌داری و حفاظت از خوراک دام هستند (شکل ۱۵).

- عرصهٔ مرتعی

بنابر آن‌چه در (شکل ۵) نشان‌داده شده است این عرصه بخشی از سامون است و در پیوند با عرصهٔ زیستی و زراعی قرار دارد. در عرصهٔ مرتعی دام‌ها به چرا می‌روند و بخشی از خوراک و تغذیهٔ دام در آن انجام می‌شود. علاوه‌بر آن امکانات و تأسیسات لازم برای تولید محصولات دامی نیز در این عرصه قرار می‌گیرد؛ بنابراین می‌توان دو پهنهٔ چراگاهی و پهنهٔ کالبدی را برای این عرصه درنظر گرفت. پهنهٔ کالبدی آن بخش انسان‌ساخت و پهنهٔ چراگاهی مربوط به بهره‌برداری از منابع طبیعی موجود است. دامپروری در مناطق روستایی به بهبود وضعیت اقتصادی و اجتماعی این مناطق کمک‌کرده و نقش مهمی در حفظ میراث طبیعی ایفاء می‌کند (Smith & Brown, 2019). عمدهٔ تفاوت ساختاری روستاهای متکی به دام در ایران نیز مربوط به این عرصه است.

- پهنهٔ چراگاهی

تمامی مراتع بخش بلده، نام بومی مخصوص به خود دارند و شناسایی آن‌ها برای افراد غیربومی کمی مشکل به‌نظر می‌رسد. در سامون تترساق اسامی مراتع مشترک و شخصی سه روستای رزن، تترستاق و کرسی شناسایی‌شده و تنوع پراکندگی آن نشان‌داده شده است (شکل ۱۶)؛ تعیین نوع مرتع براساس تعاریف سه‌گانه جزو دانش بومی مردم منطقه و اهالی هر روستا تلقی می‌شود. معیار سامون‌بندی مراتع در روستا، یالِ کوه‌های پیرامون است. پس از تعیین سامون به‌صورت عرفی می‌بایست آن‌را با علائمی مشخص سازند و همگی به آن ملزوم بوده و چراگاه روستاهای دیگر را متصرف نشوند؛ بنابراین تعیین نقطهٔ مرزی سامون مراتع با استفاده از سنگ زغال و با چیدمان هِرمی انجام می‌شود. علت استفاده از سنگ زغال برای تعیین سامون‌های بین روستایی خواستگاه حیاتی‌تر آن بوده است (مصاحبه با سلیمان‌رودی، ۱۳۹۸). حضور کرد و دام در سامون روستاهای اطراف ازلحاظ قوانین عرفی ناپسند بوده و موجب طرح دعوی حقوقی خواهد شد. نظام تقسیم‌بندی مرتعی در روستاهای منطقهٔ بلده عموماً شورایی است، اما در نمونهٔ بررسی‌شده، یعنی سامون سه روستای تترستاق، رزن و کرسی، «چَکی»ها که عموماً دارای تعداد دام کمتر هستند با هم مراتع را خریداری کرده و این «چکنه‌ها»[۸] از مرتع شخصی خود استفاده می‌کنند (مصاحبه با ابوالفضل مرادی، ۱۴۰۳). مراتع در این پهنه به‌طور معمول با توجه به نحوهٔ قرارگیری دارای کیفیات متفاوتی هستند و برهمین اساس با نام‌های متفاوتی خوانده می‌شوند و اغلب شبانان و کردها با آن آشنا هستند:

• **لار:** به نقاط بسیار مرتفع و با تابش کمتر خورشید گفته می‌شود. این نوع از مراتع مناسب تیر و مرداد است و بر همین اساس مراتع تابستانه گفته می‌شود.

• **نِسِم**[۹]: این نوع مرتع، بهاره و پاییزه بوده و در ارتفاع کمتری نسبت به لار قرار گرفته است. نسم با فاصله‌ای کمی از روستا قرار دارد تا دام بتواند هنگام شب به محوطهٔ سرپوشیدهٔ خود بازگردد؛ زیرا هنوز دمای هوا به‌قدری متعادل‌نشده که دام بتواند شب را در فضای سرباز سپری کند. در بخش تترستاق استفاده از مراتع بهاره و

پاییزه متفاوت هستند. این تفاوت به‌دلیل آن است که ساختارهای کالبدی بهاره همانند استنگاه و «گسن‌سره» مخصوص تابستان است، اما در پاییز این فضاها بلااستفاده‌مانده و شبانان گوسفندها را به مناطق پایین‌دست و پاییزه می‌آورند.

• **خرطو**[۱۰]: نقاطی با ارتفاع کمتر که در جهت تابش خورشید در زمستان قرار گرفته است. این مراتع در فصول سرد و زمستان مورد استفاده‌بوده و دام در صورت مناسب‌بودن جریان جوی برای چرا به آن مراتع برده می‌شود. عموماً پوشش گیاهی خرطو تنها جواب‌گوی فصل زمستان است و استفاده از آن در فصول دیگر به سبب از بین رفتن پوشش گیاهی ممکن است، جریان سیل را تسهیل کند.

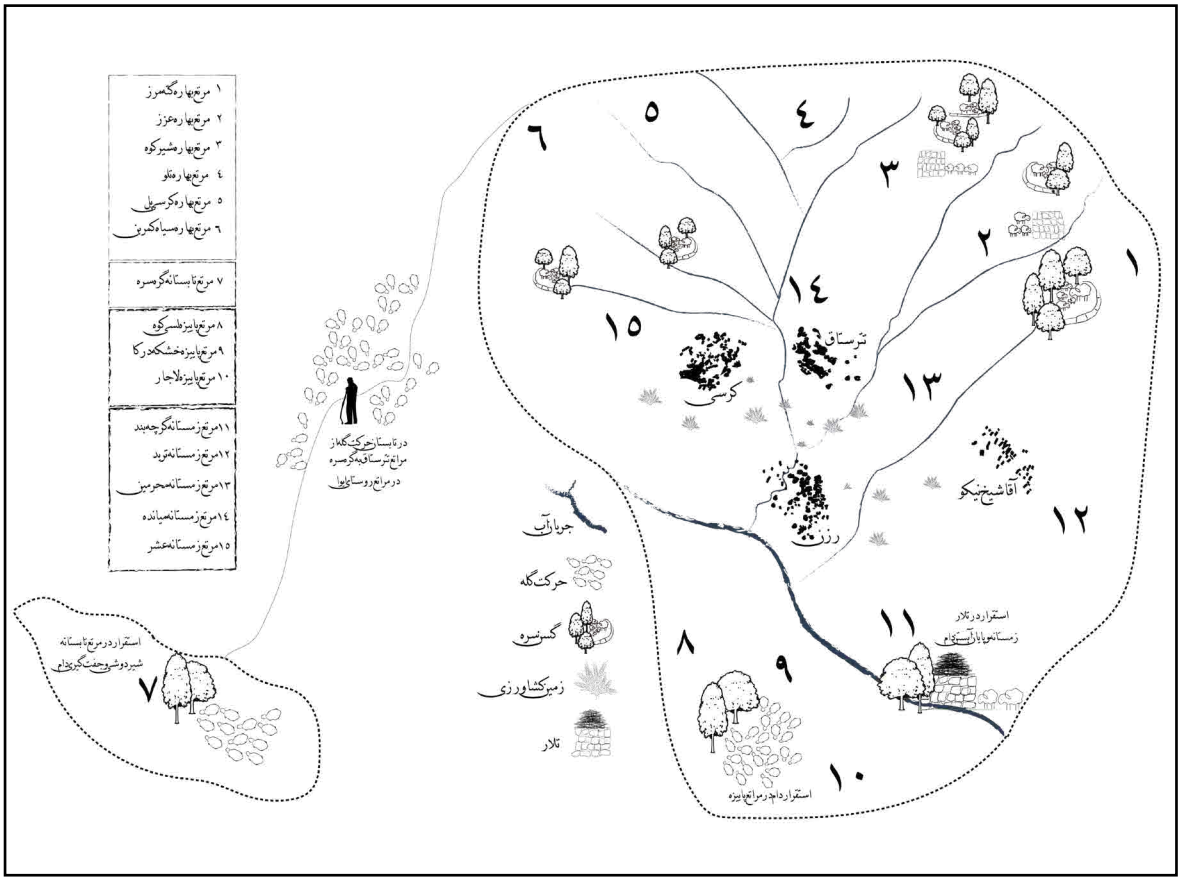

شکل ۱۶: عرصهٔ چراگاهی سامون ترسناق (نویسندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 16. The pasture area of Samoun-Tatarsatag (Authors, 2024).

برهمین‌اساس و با توجه به تجربه زیستی اهالی به‌طور معمول از جبهه شمالی روستا و ارتفاعات آن به‌عنوان مراتع بهاره استفاده می‌شود. ارتفاعات پایین‌دست جبههٔ شمالی به مراتع پاییزه اختصاص دارد، جبههٔ جنوبی روستا به‌عنوان مراتع زمستانه و از جبههٔ جنوب‌غربی در قالب مراتع تابستانهٔ سامون ترسناق استفاده می‌گردد (شکل ۱۶). تقویم سالیانهٔ بهره‌برداری از این مراتع با توجه به موقعیت جغرافیایی روستا، ارتفاع و میزان پوشش گیاهی در منطقه متفاوت است. به‌دلیل درجهٔ دمای متعادل‌تر بخش ترسناق نسبت به باقی مناطق ییلاقی بلده، دام‌ها در تابستان‌ها به کوچ در مدت دوماه می‌روند. این در حالی است که این کوچ بلند در باقی نواحی بخش بلده وجود نداشته و در تابستان نیمه‌کوچ‌رو هستند. این نوع از کوچ‌رویی در سامون ترسناق باعث‌شده در دو تا سه ماه از سال رفت‌وآمد شبانان به روستا غیرممکن باشد (مصاحبه با محمدحسنی، ۱۴۰۳). تقویم فصلی مورداستفاده در نظام شبانی براساس تقویم طبری است.

- پهنهٔ کالبدی

ساختارهای کالبدی مراتع به‌تدریج و در طی زمان توسط شبانان شکل‌گرفته است. این عناصر با توجه به اقلیم و نوع کارکرد با مصالح بومی منطقه مانند: سنگ‌لاشهٔ محلی، خشت، چوب و غوره‌گل ساخته‌شده و قرن‌ها مورد نگه‌داری و حفاظت مداوم قرار داشته‌اند. آن‌ها دامنه‌ای از عناصر از راه‌ها تا علائم و نشان‌ها، چشمه‌ها، آبراه‌ها، گسن‌سره‌ها و تلارها را دربر می‌گیرند. این سازه‌های شبانی عناصری بودند که در طول فصول مختلف و با توجه به موقعیت جغرافیایی مورداستفادهٔ شبانان قرار می‌گرفتند.

• **راه و مسیر:** یکی از قدیمی‌ترین عناصر انسان‌ساخت در نقاط مرزی روستایی، نشان‌های مرزی بوده‌اند. این راهنماها به‌صورت خشک‌چین و با استفاده از سنگ زغال برای نقاط مرزی بین دو روستا و سنگ‌لاشه برای تعیین حریم دو کِرد[11] در یک روستا ساخته می‌شدند. در بسیاری از موارد، مرزها ساختار انسان‌ساخت نداشته و به‌صورت قراردادی بر اساس یال‌های کوه تعیین می‌شدند. این مرزها هم در تعیین حریم و هم در تعیین مرز بین دو روستا، زمین و مرتع استفاده می‌شدند. شکل ۱۸، یکی دیگر از عناصر مهم و ساختاری در سامون‌ها، سازهٔ مسیر حرکت دام، احشام و انسان جهت جابه‌جایی و تردد در مراتع است. این مسیر از آن جهت دارای اهمیت است که دام را از خطر سقوط در مسیرهای باریک و سخت حفظ می‌کند. به‌همین منظور با استفاده از ساختارهایی چون: پل، آب‌بند و سنگ‌چین تقویت می‌شود (شکل ۱۷).

شکل۱۷: مسیر حرکت دام و خروج از محدوده روستای رزن (نویسندگان، ۱۴۰۳)

Figure 17. Livestock movement route and exit from the boundary of Razan village (Authors, 2024).

شکل۱۸: مرز سنگ‌چین برای تعیین حریم بین یک باغ و تلار در محدوده زمستانی تترستاق (نویسندگان، ۱۴۰۳)

Figure 18. Stone wall border marking the boundary between an orchard and a Telar (barn) in the winter quarters of Tatarsatag (Authors, 2024).

• **پَل و پل زور:** پـل بـه نقاطی از پهنـهٔ کالبـدی گفتـه می‌شـود کـه بـرای اسـتراحت دام در فصـل تابسـتان در فضـای آزاد مورداسـتفاده قـرار می‌گیـرد. ایـن سـاختار را اگـر دارای پرچیـن و حصـار باشـد پَـل گفتـه و اگـر دارای حصـار نباشـد به‌علـت نرم‌شـدن زمیـن توسـط فضـولات دامـی بـه آن «پَـل زور» می‌گوینـد. پـل هـم در سـاختارهای میان‌بنـدی به‌عنـوان یـک عنصـر از فضـای گسـن‌سره وجـود داشـته و هـم در مراتـع تابسـتانی به‌همـراه یـک کیمـهٔ موقـت در مراتـع تابسـتانی به‌عنـوان یـک عنصـر مسـتقل مورداسـتفاده اسـت (شـکل ۱۹).

شکل ۱۹: نمونه‌ای از پل در سامون تترستاق به همراه حصار چوبی و دارای کیمه برای چوپان (نویسندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 19. An example of a bridge in the Samoun area of Tatarsatag, featuring a wooden fence and a kimeh (shelter) for the shepherd (Authors, 2024).

• **چشـمه:** چشـمه یکـی از عناصـر مهـم در سـامون روسـتایی اسـت. به‌طـور معمـول مکان‌یابـی تـلار و گسـن‌سره به‌عنـوان محـل نگـه‌داری گوسـفندان براسـاس قرابـت بـا منابـع آبـی ماننـد چشـمه انجـام می‌شـود. آب چشـمه‌ها بـا سـازه‌هایی ماننـد آبراه‌هـا و یـا نووه[۱۲] بـه محـل نگـه‌داری دام می‌رسـد. نـووه، تنـهٔ درخـت چوبـی اسـت کـه به‌صـورت نیـم لولـه تراشـیده شـده و تبدیـل بـه حوضچـهٔ آب جهـت اسـتفاده دام می‌شـود (شـکل‌های ۲۱ و ۲۰).

شکل۲۰: تصویر نووه برای جمع‌آوری آب چشمه)نویسندگان، ۱۴۰۳)
Figure 20. A “noveh” (wooden water trough) used for collecting spring water (Authors, 2024).

شکل ۲۱: ساخت نووه با استفاده از مصالح جدید و به‌صورت چندمخزنه در تلار زمستانهٔ سامون تترستاق (نویسندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 21: Construction of a "noveh" using new materials and in a multi-chambered form in the winter Telar of Samoun-Tatarsatag (Authors, 2024).

• **گِسَن‌سِره:** محل استقرار موقت دام و شبان در کوهستان، گسن‌سره نامیده می‌شود. گسن‌سره یکی از مهم‌ترین و پرکاربردترین عناصر کالبدی در عرصهٔ مرتعیِ سامون است. این ساختار اگر علاوه‌بر استقرار شبان و دام، مکانی برای تولید محصولات نیز باشد، اِستَنگاه گفته می‌شود. گسن‌سره در منطقهٔ بلده در فصل تابستان مورداستفاده قرار می‌گیرد؛ اما به‌دلیل آب‌وهوای متعادل سامون تترستاق در بهار نیز استقرار در آن انجام می‌شود. گسن‌سره دارای یک بخش سرپوشیده به‌نام کیمه برای زیست و خواب شبانان و یک انبار برای نگه‌داری از محصولات و تولیدات است. باقی ساختارهای آن که شامل: کشک کلم[۱۳]، بره قلد[۱۴]، پل[۱۵]، کیمه[۱۶]، سر بره[۱۷] و کله بن[۱۸] می‌شود، به‌صورت روباز شکل‌گرفته است. در فصول شیردهی، دام در گسن‌سره استقرار داشته و روزانه دو بار به چرا برده می‌شود. پس از چرای روزانه به بره قلد رفته تا شیردوشی انجام شود. پس از آن با استفاده از شیوه‌ها و ابزارهای بومی از شیر محصولاتی چون: کشک، دوغ، کره و پنیر تولید می‌شود. در مراتع تابستانهٔ تترستاق به‌دلیل فاصلهٔ زیاد مراتع گِره سَره با روستا تولید کره و کشک که متکی به‌وجود ابزار هستند، انجام‌نشده و تنها پنیر تولید می‌شود (شکل ۲۲).

- تلار

تلار در پهنهٔ چراگاهی زمستان در خارج از روستا قرارداشته و متعلق به کردهایی با دام بیشتر است. در مقابل، کلوم که پیش‌تر نام‌برده شده متعلق به کردهای با دام کمتر است و در مجاورت خانه‌های روستایی و در عرصهٔ زیستی قرار دارد. میزان درجهٔ هوا در روستا نیز عامل مهمی برای ترجیح در استفاده از کلوم و یا تلار است؛ زیرا در روستاهایی که در ارتفاع بیشتری قرار دارند تعدیل درجهٔ هوای تلار سخت‌بوده و کلوم به‌دلیل قرارگیری در بافت روستایی از این‌جهت بهتر است. تلار نیز از مصالح بومی ساخته‌شده و دارای یک کیمه برای زیست شبانان و ساختار سرپوشیده به‌دلیل سردی هوا و بارش‌ها برای دام است. این ساختار در بخش‌های داخلی دارای فضاهای جداگانه برای دام نر و ماده است؛ هم‌چنین به‌دلیل وجود ستون‌های چوبی بی‌شمار برای شکل‌دهی یک فضای بزرگ با مساحت بیشتر به آن تلار یا تالار می‌گویند (شکل ۲۳).

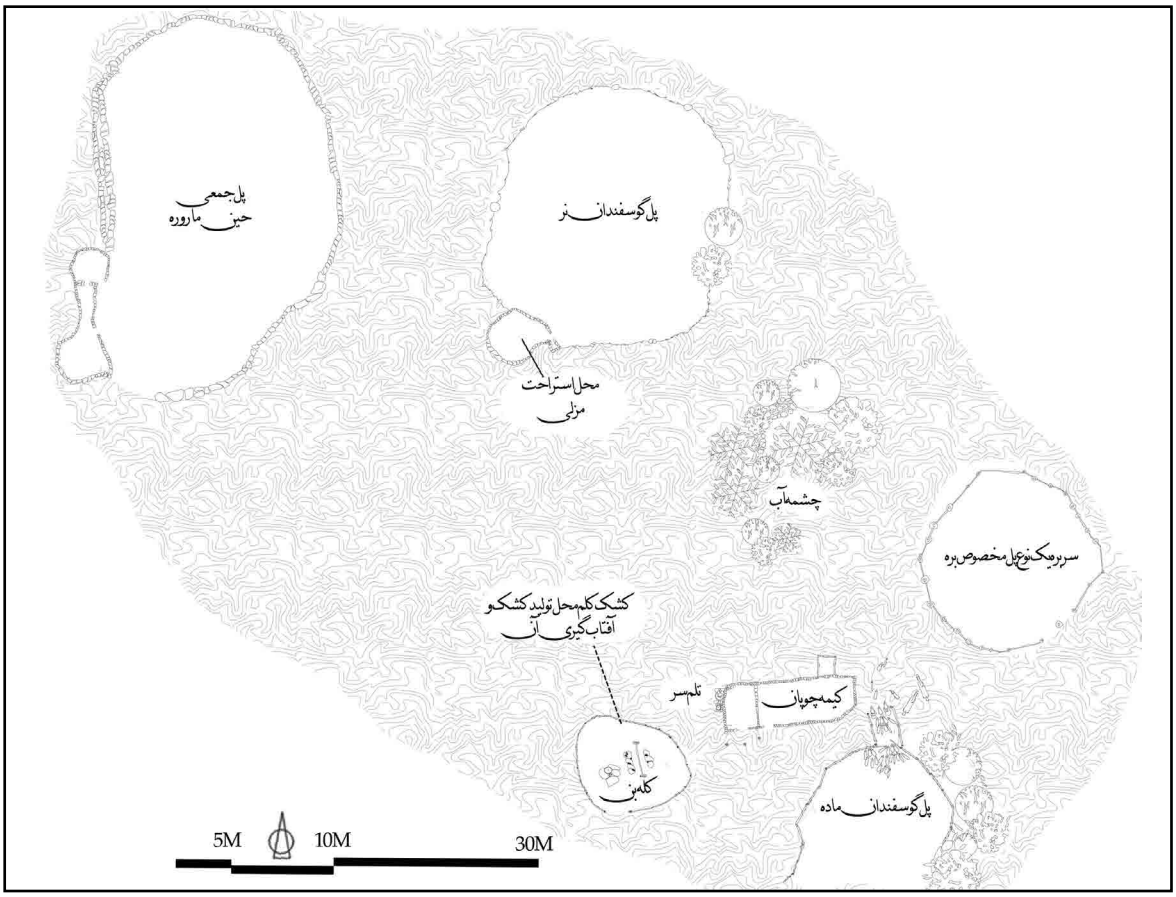

شکل۲۲: گسن‌سره واقع در مرتع بهاره شیرکوه متعلق به علی اسکویی در سامون تیرستاق)نویسندگان، ۱۴۰۳)

Figure 22. The Gasn-sareh located in the Shirkooh spring pasture, belonging to Ali Askouei in the Samoun area of Tirstaq (Authors, 2024).

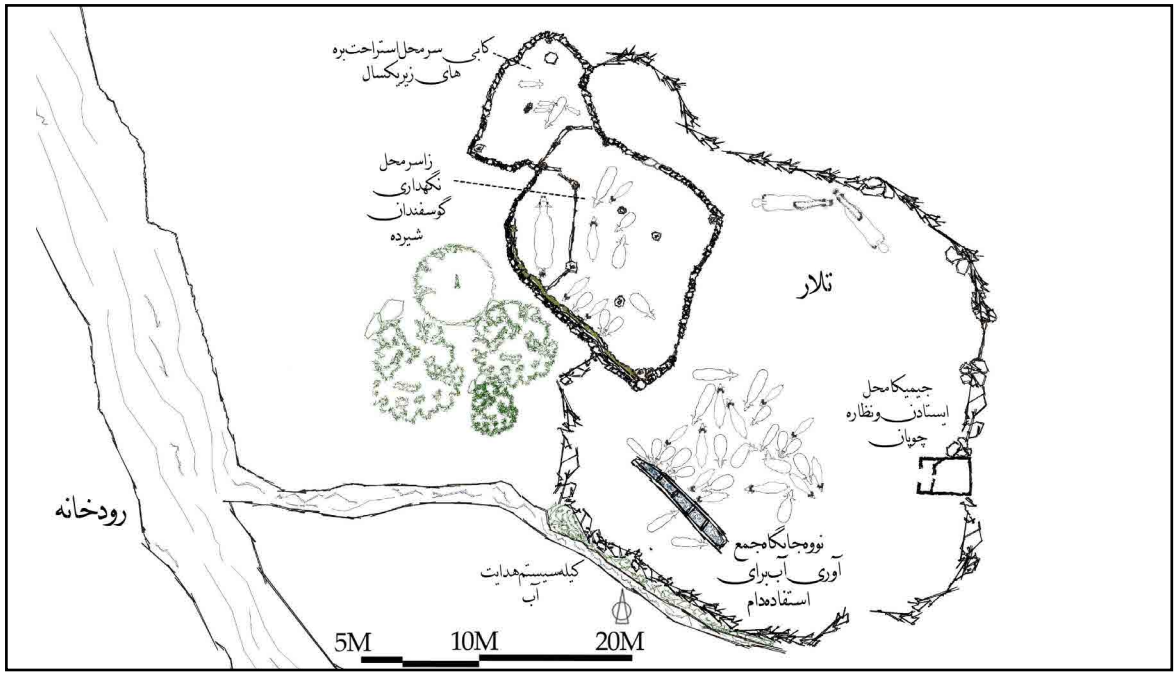

شکل۲۳: تلار واقع در لسی‌کوه و مربوط به زمستان (نویسندگان، ۱۴۰۳)

Figure 23:The "Telar" (livestock barn) located in Lesi-Kuh, used in winter (Authors, 2024).

- عرصهٔ زراعی

عرصهٔ زراعی محل زراعت و کشاورزی است و همانند دو عرصهٔ دیگر شامل پهنهٔ کشتخوانی و پهنهٔ کالبدی می‌شود. در کوهستان‌های مرتفع‌تر بلده، زراعت در خدمت دام‌پروری است و به‌جز مواردی خاص، کارکرد مستقلی ندارد؛ اما در روستاهای سامون تترستاق، کشت گندم، جو و باغداری مرسوم است و علوفهٔ لازم برای دام در زمستان نیز از همین محل قابل تأمین است.

- پهنهٔ کشت‌خوانی

زمین‌های زراعی در پیرامون روستاها و گاه در دامنهٔ ارتفاعات قرار گرفته و مالکیت آن‌ها شخصی و موروثی است. به‌طور معمول زمین‌داران در تابستان و بهار مشغول واش‌انجن[۱۹] و زراعت هستند. آن‌ها دامدار نبوده و تعدادی از آن‌ها کوچ‌روهایی سالیانه هستند که به کشت گندم، جو و حبوبات در روستاها مشغول‌بوده و در زمستان‌ها به شهرهای هم‌جوار می‌روند. مسیر کوچ‌رویی در سالیان گذشته از کوهستان‌های سخت به‌صورت پیاده صورت‌می‌گرفته و گاهی چندین روز به طول می‌انجامید. پهنهٔ کشت‌خوانی در تترستاق شامل عناصر ذیل است (شکل ۲۴).

- **زمین‌های زراعی:** زمین‌های زراعی در سامون تترستاق در پیرامون عرصهٔ معیشتی متمرکز بوده و محلی برای کشت گندم، جو و خودرو واش به‌منظور تهیهٔ خوراک دام در فصل زمستان است.
- **باغ:** باغ‌ها در منطقه دارای قدمت کمتر هستند و در مجاورت رودخانه قرار گرفته‌اند. محصولاتی ازقبیل سیب، گردو، گلابی و زردآلو در این باغ‌ها کشت می‌شود.

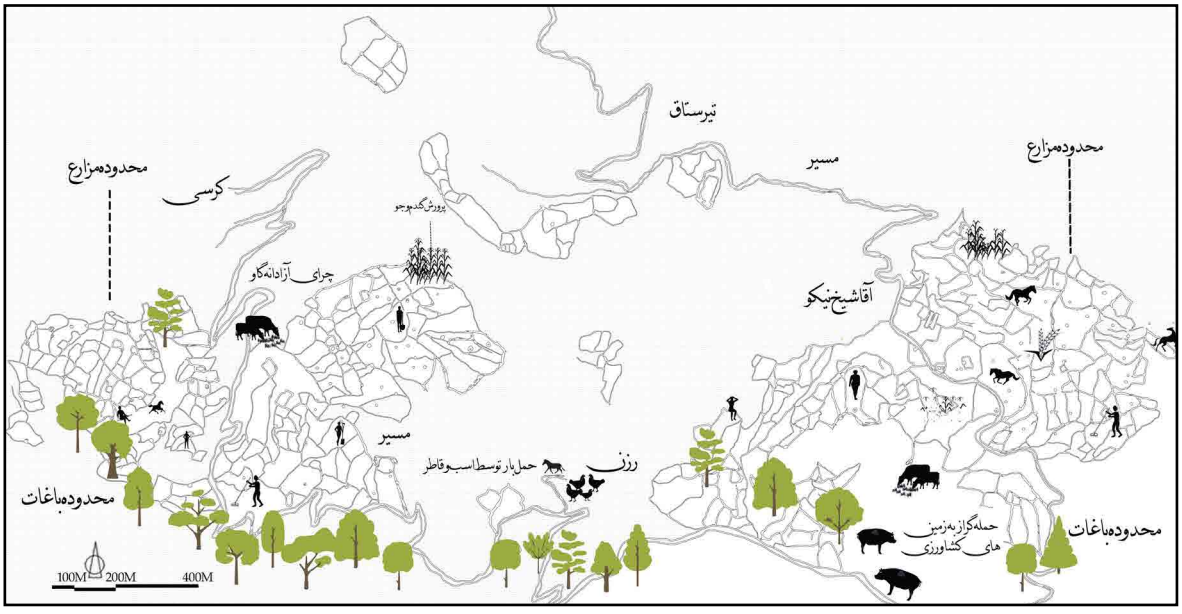

شکل ۲۴: پهنهٔ کشت‌خوانی عرصهٔ زراعی (نویسندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 24: The expanse of "Kesht-khani" – cultivated agricultural land (Authors, 2024).

- پهنه کالبدی

علاوه‌بر کشت‌خوان‌ها و زمین‌های زراعی در این عرصه، عناصر کالبدی وجود دارند که نقش پشتیبانی را در ساماندهی امور زراعی برعهده دارند. آن‌ها نقشِ هدایت آب، حفاظت و چیدمان محصولات را برعهده دارند و اغلب با استفاده از مصالح بومی ساخته شده‌اند:

- **کلک[۲۰] و کروچ[۲۱]**؛ کروچ‌ها، مرز و محدودهٔ زمین‌های کشاورزی را مشخص می‌کنند و به‌نوعی مرز راه هستند؛ اما کلک‌ها با هندسهٔ استوانهٔ روباز و کوتاه ساخته می‌شوند و محل چیدمان محصول در نزدیکی زمین کشاورزی

هستند. ساخت کلک از این جهت حائز اهمیت است که محصولات کشاورزی را از دستبرد حیواناتی چون گراز حفظ می‌کند. در مجاورت کلک‌ها به‌طور معمول فضاهایی به‌شکل موقت در ایام برداشت محصول به‌وجود می‌آید که به آن «جینگاسَر» به‌معنای زمینی برای خرمن‌کوبی گفته می‌شود (شکل‌های ۲۵، ۲۶ و ۲۷).

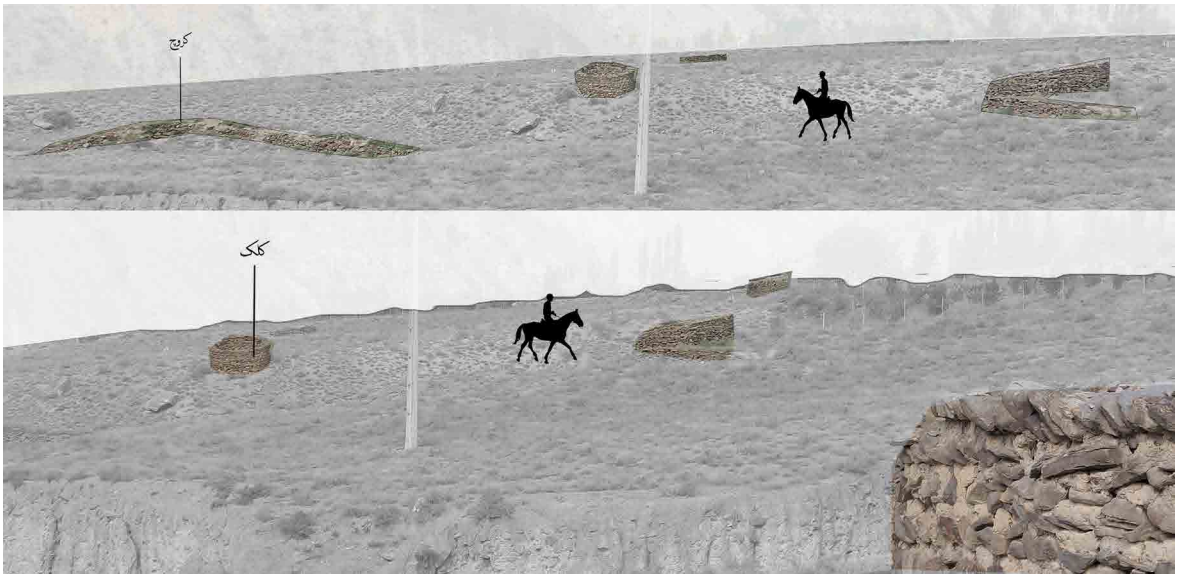

شکل ۲۵. تصاویر مربوط به چینش و قرارگیری کلک و کروچ (نویسندگان، ۱۴۰۳)
Figure 25: Images depicting the arrangement and placement of “Kalk” and “Korouch” structures (Authors, 2024).

شکل۲۶:کلک نوعی ساختار انبار برای نگه‌داری گندم و جو و فرار از دستبرد گراز در روستای رزن)نویسندگان، ۱۴۰۳)
Figure 26: “Kalk”: a type of storage structure for keeping wheat and barley safe from wild boars, in Razan village (Authors, 2024).

شکل۲۷: ترکیب کلک و کروچ در روستای تیرستاق (نویسندگان، ۱۴۰۳)
Figure 27: The combination of “Kalk” and “Korouch” structures in Tirstaq village (Authors, 2024).

• **حصل**[۲۲]: همان استخر و محل دپوی آب در کنار زمین‌های کشاورزی است و به‌طور معمول برای تأمین آب مورد نیاز اهالی روستا و زمین‌های کشاورزی ساخته‌شده است. این ساختار نیز با سنگ‌لاشهٔ محلی توسط کشاورزان شکل می‌گیرد (شکل ۲۸):

شکل ۲۸: حصل به‌عنوان استخر جمع‌آوری آب در روستای رزن (نویسندگان، ۱۴۰۳).
Fig. 28: "Hasel" as a water collection pool in Razan village (Authors, 2024).

• **کیله**[۲۳]: پس از جمع‌آوری و دپوی آب در حصل‌ها، با استفاده از کیله به‌سوی زمین‌ها و باغات هدایت می‌شود. کیله به‌طور معمول ازمیان باغات، زمین‌ها، معابر و خانه‌ها عبور کرده و در هر بخش با توپوگرافی آن محل ارتباط برقرار می‌نماید. این عنصر به‌صورت مداوم توسط اهالی مورد بازبینی و مرمت قرار می‌گیرد (شکل ۲۹).

• **کیمه:** ساخت‌مایه‌ای است که کشاورزان در کنار زمین‌های کشاورزی و باغات دور از روستا می‌سازند و به‌طور معمول محل استراحت و زیست موقت آن‌ها تلقی می‌شود. این سازه‌ها با هندسهٔ ساده با سنگ‌لاشهٔ محلی به‌صورت خشکه‌چین و با پوشش گَون، سنگ و چوب توسط کشاورزان شکل می‌گیرد (شکل ۲۳).

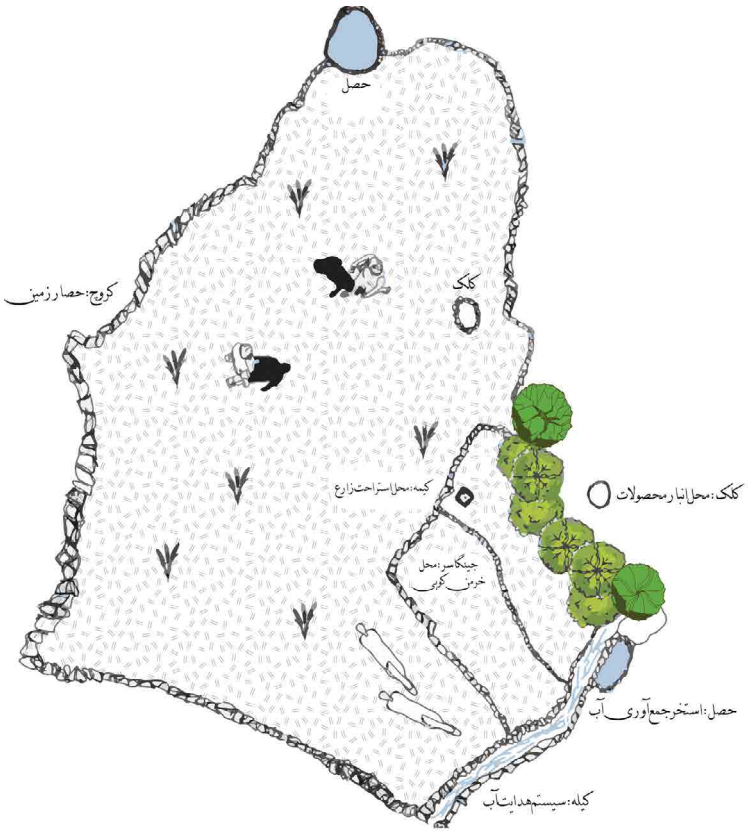

شکل۲۹: اجزای تشکیل‌دهنده یک مزرعه در روستای کرسی) نویسندگان، ۱۴۰۳)
Figure 29: Components of a farm in Korsi village (Authors, 2024).

بحث: ارزش‌های مستتر در سامون تترساق

یافته‌ها نشان می‌دهد که سامون تترساق بخشی از میراث شبانی منطقهٔ بلده بوده و از هم‌کناری و پیوستگی کارکردی سه عرصه و شش پهنه تشکیل شده است. ظرفیت‌هایی که در عرصه‌ها و پهنه‌های ذیل آن‌ها تلقی شد، بخشی از ارزش‌های ذاتی این منظر و سامون محسوب می‌شوند؛ این ارزش‌ها از گذشته تاکنون نقش مهمی در پایداری این منطقه ایفاء کرده‌اند و می‌توانند تأثیرات اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست‌محیطی متعددی داشته باشد (عنابستانی و همکاران، ۱۳۹۱) و دامنه‌ای از ارزش‌های محیطی و جغرافیایی، ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی، ارزش‌های معماری و کالبدی و ارزش‌های اقتصادی- معیشتی را در برگیرند. بررسی این ارزش‌ها کمک می‌کند تا شناخت بهتری نسبت به سامون تترساق و عناصر وابسته به آن به‌دست آید و مفاهیم بیشتری رخ نماید.

- ارزش‌های محیطی و جغرافیایی

شیوهٔ استقرار و تعیین موقعیت مکانی، فضایی و جغرافیایی، بخش مهمی از نظام شکل‌گیری سامون‌ها قلمداد می‌شود. این موضوع برپایه‌هایی از دانش بومی و تجارب زیستی متمرکز بوده و در طی قرن‌ها از نسلی به نسل دیگر منتقل شده است. وجود منابع آبی، زمین‌های بهره‌ده، اقلیم مناسب، ارتفاعات و چراگاه‌های طبیعی در موقعیت‌گزینی مؤثر بوده است. شبانان می‌بایست میان محل زیست خود، دام، چراگاه‌ها و مزارع، نسبتی را در هم‌کناری رعایت نمایند. این دانش به‌همراه مواهب طبیعی و محیطی پیرامون توانسته است به شکل‌گیری عرصه‌های سه‌گانه پیش‌گفته کمک نماید. هر یک از عرصه‌ها دارای موقعیت ویژه‌ای در شکل‌گیری هستند به‌نحوی‌که هم‌چون لایه‌هایی هم‌دیگر را دربر می‌گیرند و حفاظت می‌کنند. هستهٔ اصلی مربوط به عرصهٔ زیستی است. در کنار و پیرامون آن لایهٔ میانی به‌نام عرصهٔ زراعی شکل می‌گیرد و سپس عرصهٔ مرتعی مانند پوسته‌ای، لایهٔ نهایی را شکل می‌دهد. شبانان هر چه‌قدر از لایهٔ درونی به‌سمت لایهٔ بیرونی حرکت کنند به‌همان نسبت از سکونت و زیست به‌سمت کار و معیشت سوق داده می‌شوند. آن‌ها تقریباً هر روز این‌کار را تکرار می‌کنند و بین سکونت و معیشت در حرکت هستند و این سیر کوله به این‌صورت پایداری در معیشت و زیست را در سامون تترساق تاکنون تضمین‌نموده و حافظ ارزش‌های محیطی و جغرافیایی مستتر در آن بوده است.

- ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی

اساسِ قوام و مایهٔ نگه‌داشت سامون تترساق، ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی موجود در آن به‌عنوان میراث ناملموسِ شبانی بوده و شامل موارد ذیل می‌شود:

۱. سنت‌ها: آداب‌ورسوم بومی که از نسل‌های گذشته به‌جامانده و نقش مهمی در تقویت هویت فرهنگی و ایجاد حس تعلق در سامون تترساق دارد. رسومی همانند «عیار روز»[۲۴]، «ورینا»[۲۵]، سنت «ماروره»[۲۶] و جشن «خرمن‌کوبی»[۲۷] از این‌دسته ارزش‌های موجود هستند (مصاحبه با جواد رودی، ۱۴۰۱).

۲. دانش‌های بومی شامل مهارت‌ها و تجارب زیستی در زمینه‌های مختلف: مانند کشاورزی، دامداری و تولید صنایع‌دستی و هنرهای سنتی، نساجی سنتی و دوخت لباس بومی، هنر استفاده از گیاهان دارویی، شناخت و آموزش چکه‌بندی[۲۸]، هنر واش‌تراشی[۲۹]، نواختن ساز، استفاده از «لَلِهوا»، داستان‌های عامیانه و امثال آن است. این دانش‌ها به‌عنوان منابع ارزشمند برای توسعهٔ پایدار محلی و حفاظت از محیط‌زیست سامون تترساق محسوب می‌شوند.

۳. نظام اجتماعی و فرهنگی: شامل هرم اجتماعی، قومیت، گویش، نوع پوشش، روابط و تعاملات بین افراد سامون است. این نظام برپایهٔ ارزش‌هایی مانند: همکاری، هم‌بستگی و احترام متقابل بنا شده است و به ایجاد محیطی امن و پایدار برای زندگی جامعهٔ محلی کمک می‌کند.

- ارزش‌های معماری و کالبدی

روستائیان همواره براساس تجارب زیستی در طول قرن‌ها و نسل‌های پیشین به فعالیت خود ادامه دادند و برای شکل‌دهی محل استقرار و کار خود به شیوه‌ای از معماری رسیده و در طول سالیان مختلف آن‌را گسترش داده‌اند. معماری در این سامون تابع اقلیم بوده و عملکردگرا است. هر یک از عرصه‌ها، عناصرِ معماری خود را براساس اقلیم، محیط، فرهنگ و اقتصاد شبانان تعریف نموده است. معماری تلار، گسن‌سره و حتی نشان‌های چراگاهی دارای تعریفی مشخص برمبنای عوامل اشاره‌شده و از مصالح مشخصی مانند: سنگ‌لاشه محلی، غوره‌گل و چوب درختان بومی مانند تبریزی استفاده گردیده است. بنایان نیز از ساکنین همان منطقه و گاهی همان شبانان هستند و با استفاده از دانش تجربی و الگویی مشخص توانسته‌اند از ارزش‌هایی چون: هنر ساخت و نگه‌داری سازه‌های شبانی و زیستی، مصالح‌شناسی، تأمین مصالح خاکی و چوبی، هندسه و پیمون بومی و امثال آن تاکنون محافظت کنند.

جدول ۱: قابلیت‌ها و ارزش‌های موجود در سامون تترساق (نویسندگان، ۱۴۰۳).
Tab. 1: Existing Capabilities and Values in the Samoun of Tatarsatag (Authors, 2024).

نوع ارزش‌ها	اجزاء ارزش	موقعیت در سامون تترساق
اقتصادی – بهره‌برداری	نظام کاشت‌وبرداشت	عرصه‌های سه‌گانه (زیستی، مرتعی و زراعی)
	نظام تولیدوفروش	
	نظام گردشگری	
	نظام مالکیت و بهره‌برداری	
محیطی – جغرافیایی	نظام مکان‌یابی و موقعیت‌سنجی	عرصه‌های سه‌گانه (زیستی، مرتعی و زراعی)
	نظام بهره‌گیری از طبیعت و محیط پیرامون	
	نظام بهره‌برداری از منابع آبی	
	نظام عرصه‌بندی سه‌گانه	
	نظام حفاظت از تنوع زیستی	
اجتماعی – فرهنگی	وجود میراث ناملموس	عرصه‌های سه‌گانه (زیستی، مرتعی و زراعی)
	نظام اجتماعی و فرهنگی	
	دانش‌های بومی مرتبط	
	سنت‌ها و آداب‌ورسوم محلی	
معماری – کالبدی	نظام شناخت، تأمین و بهره‌گیری از مصالح سنتی	عرصه‌های سه‌گانه (زیستی، مرتعی و زراعی)
	نظام ساخت و نگه‌داری از سازه‌های زیستی، دامی و معیشتی	
	نظام هندسی و پیمون	
	دانش بومی ساخت و نگه‌داری	

- اقتصادی و بهره‌برداری

کشاورزی و دامداری به‌عنوان دو رکن اصلی اقتصاد روستایی، نقش مهمی در حفظ و توسعهٔ میراث روستایی ایفا می‌کنند (جمشیدی، ۱۴۰۳). اهالی سامون تترساق از دیرباز با دامداری، پرورش طیور، باغداری و زراعت گذران امور کرده‌اند و دارایی‌های چون: زمین‌های کشاورزی، دام‌ها و منابع آب باعث بهبود وضعیت اقتصادی اهالی و تنوع زیستی شده است (حسینی و همکاران، ۱۴۰۲). اهالی محصولات خود را به بازارهای محلی و شهری می‌بردند و ازطریق فروش این محصولات درآمد کسب می‌کردند. نظام مالکیت، کاشت و برداشت، آبیاری، پرورش، تولیدوفروش محصولات به‌عنوان ارزش‌های اقتصادی و معیشتی تابع نظم ویژه‌ای و برگرفته از تجارب زیستی شبانان در طول زمان بوده است. علاوه‌بر آن ارزش‌های عرضی دیگری در راستای ارزش‌های ذاتی این سامون به‌وجود آمده است که وابسته به گردشگری کشاورزی و روستایی است (Bălan & Burghelea, 2015).

نتیجه‌گیری

این پژوهش در پاسخ به پرسش‌های تحقیق به این نتیجه رسیده است که سامون ظرفی است عرفی که برای تدقیق مرزهای شبانی، زیستی و معیشتی اهالی روستاها از آن استفاده‌شده و معیار تعیین آن، یال‌های کوه است. برهمین‌اساس، هر یال از کوه یک روستا، سامون آن روستا تلقی‌شده و مراتع آن‌را از روستای هم‌جوار جدا می‌کند. سامون در محدودهٔ بلدهٔ مازندران دارای سه عرصهٔ اصلی به‌نام‌های زیستی، مرتعی و زراعی و پهنه‌های اختصاصی در ذیل آن‌ها می‌شود. بررسی‌های میدانی نشان داده است که عرصهٔ زیستی دارای دو پهنهٔ زیست انسانی و دامی است و عرصهٔ مرتعی به دو پهنهٔ چراگاهی و کالبدی تقسیم می‌شود و عرصهٔ زراعی نیز به دو پهنهٔ کشت‌خوانی و کالبدی قابل دسته‌بندی است. هر یک از عرصه‌ها و پهنه‌ها دارای عناصر و اندام‌های کالبدی، غیرکالبدی و ناملموس هستند که در متن پیوهش به آن‌ها پرداخته شده است. این ظرفیت‌های اشاره‌شده بخشی از ارزش‌های ذاتی این مناظر و سامون‌ها محسوب می‌شوند. این ارزش‌ها از گذشته تاکنون نقش مهمی در پایداری این منطقه ایفاء کرده‌اند و دامنه‌ای از ارزش‌های محیطی و جغرافیایی، ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی، ارزش‌های معماری و کالبدی و ارزش‌های اقتصادی-معیشتی را دربر گرفته‌اند. بررسی این ارزش‌ها کمک کرده است تا شناخت بهتری نسبت به‌سامون تترساق و عناصر وابسته به آن به‌دست آید و مفاهیم بیشتری رخ نماید.

در دهه‌های پیشین هویت و اصالت کالبدی و کارکردی بسیاری از سامون‌ها، ازجمله تترساق به‌دلیل شیوع مهاجرت، تغییر شغل و ساخت‌وسازهای نامناسب درحال تغییر است. شبانان گذشته در قید حیات نیستند و بسیاری دیگر از کار افتاده شدند و وضعیت نامناسب اقتصادی نیز شبانان کنونی را برای ادامهٔ این مسیر دچار تردید نموده است؛ بنابراین حفاظت از ارزش‌های اشاره‌شده بدون حضور جوامع محلی، شبانان و خانواده‌هایشان اگر به‌سمت اضمحلال کامل نرود حداقل دارای تغییرات اساسی خواهد شد.

این محدوده‌ها می‌توانند به‌عنوان یک سامون از منظرِ شبانیِ بلدهٔ مازندران با پشتوانهٔ قرن‌ها تجارب زیستی موردمطالعه قرار گیرند، عرصه‌ها و حرایم آن‌ها بررسی قرار گرفته و تعیین گردد و برای ثبت آن‌ها در فهرست آثار ملی تلاش شود تا از این‌طریق مسیرهایی برای حفاظت قانونی از طرف دولت به‌وجود آید. اهالی سامون می‌توانند با ادامهٔ مسیر تولید و پرورش دام از تأسیس تعاونی‌ها و الحاق صنایع تبدیلی برای توسعهٔ اقتصادی و بهره‌برداری استفاده نمایند؛ البته باید در طراحی و الحاق سازه‌های مرتبط به آن به منظر طبیعی و تاریخی سامون نیز توجه نمود. در کنار آن، استفاده از ظرفیت‌های گردشگری منظرِ شبانی ازجمله آگری‌توریسم و فارم‌توریسم نیز می‌تواند کمک‌رسان بوده و در اشتغال‌زایی به‌نفع جامعهٔ محلی تأثیرگذار باشد. کلیهٔ موارد یادشده می‌تواند به‌پایداری منظر شبانی و توسعهٔ همه‌جانبهٔ سامون در این منطقه کمک نماید و به‌عنوان الگویی مناسب موردتوجه قرار گیرد.

سپاسگزاری
نویسندگان با سپاسگزاری از حمایت و راهنمایی‌های ارزشمند آقای حمید رودی در طول فرآیند تحقیق قدردانی می‌کنند.

درصد مشارکت نویسندگان
همهٔ نویسندگان به‌طور مساوی در مفهوم‌سازی، روش‌شناسی، بررسی، تجزیه و تحلیل داده‌ها و نگارش این مقاله مشارکت داشتند.

تضاد منافع
نویسندگان اعلام می‌کنند که هیچ تضاد منافعی درمورد انتشار این مقاله وجود ندارد.

کتابنامه
- اشرفی، جهانگیر، (۱۳۷۷). فرهنگ بزرگ طبری. تهران: نشر نی.
- بارانی، حسین، مهرایی، علی، مقدم، محمدرضا، و فرهادی، مرتضی، (۱۳۸۲). «بررسی الگوهای زمانی و مکانی چرای دام در مراتع البرز شرقی». منابع طبیعی ایران، ۵۶(۱): ۱۰-۸. https://journal.ut.ac.ir/article_17296.html
- باقری، محمدرضا، و ثنایی، حمیدرضا، (۱۴۰۳). «تحلیل نگرش‌ها دربارهٔ بقعهٔ امامزاده حسین بن موسی». تاریخ و تمدن اسلامی، ۱۹(۴۵): ۱۵۳-۱۲۹. https://www.magiran.com/p2703978
- جمشیدی، گوهر، (۱۴۰۳). «تحلیل نقش میراث روستایی در گردشگری پایدار». مجموعه مقالات هفتمین کنفرانس بین‌المللی توسعهٔ جغرافیا، گردشگری و توسعه پایدار ایران. https://civilica.com/doc/1911192/
- حسینی، سید علی، مصداقی، منصور، و پامبوخ‌چیان، سرکیس، (۱۳۹۰). «مقایسه سه روش برآورد تولید علوفه در مراتع ییلاقی (مطالعه موردی: مراتع سرعلی‌آباد استان گلستان)». تحقیقات مرتع و بیابان ایران، ۱۸(۴): ۶۳۷-۶۵۱. https://doi.org/10.22092/ijrdr.2012.102264
- حسین‌زاده، اصغر، حیدری، قدرت‌الله، معمری، مهدی، و ملایی، مریم، (۱۳۹۷). «ارزیابی تاب‌آوری بوم‌شناختی در مراتع تابستانی: مطالعه موردی چهار نظام عرفی ایل شاهسون، مشگین‌شهر». روستا و توسعه، ۲۱(۴): ۸۸-۶۹. https://doi.org/10.30490/rvt.0621.85216
- حیدری، قدرت اله، بارانی، حسین، عقیلی، سیدمحمود، قربانی پاشاکلایی، جمشید، محبوبی، محمدرضا، خوش‌فر، غلامرضا، (۱۳۸۸). «نقش سرمایه اجتماعی در مشارکت متقاضیان اجرای طرح‌های مرتعداری (مورد مطالعه: مراتع بلده، شمال ایران)». مجله مرتع، ۳(۱): ۱۲۱-۱۳۷. https://pr.rangeland.ir/article_513063.html
- رحیمیان، عباس، (۱۴۰۲). «بررسی عناصر کالبدی-فضایی مؤثر بر حس مکان در فضاهای شهری (مورد: پیاده‌راه فرهنگی شهر رشت)». مجموعه مقالات نهمین کنفرانس ملی علوم معماری و شهرسازی ایران، تهران. https://civilica.com/doc/1893421/
- رودی، فاطمه، راعی، حسن، و محمدمرادی، اصغر، (در دست چاپ). «تِلَار و گسن‌سَره: گونه‌شناسی میراث شبانی در انگه‌رود نور». دانش بومی ایران. https://doi.org/10.22054/qjik.2024.78721.1415
- زمانی‌پور، اسد، قلی‌نیا، جواد، و گوته، کمال، (۱۳۸۹). «کاربرد دانش بومی در تولید دام، مطالعه: شهرستان هردنگ». مطالعات فرهنگی و اجتماعی خراسان، ۱: ۹۸-۷۴. https://www.magiran.com/p1141172
- سعیدی، عباس، (۱۴۰۳). مبانی جغرافیای روستایی. تهران: انتشارات سمت.
- عنابستانی، علی‌اکبر، سعیدی، عباس، و درویشی، حسن، (۱۳۹۱). «بررسی آثار اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و زیست محیطی توسعه گردشگری در سکونتگاه‌های روستایی از دیدگاه گردشگران و روستاییان (مطالعه موردی: دشت ارژن-فارس)». برنامه ریزی فضایی، ۲(۲): ۱-۲۰. DOR: 20.1001.1.22287485.1391.2.2.1.3
- فیروزروز، مصطفی، قربانی، مهدی، و عرفان‌زاده، رضا، (۱۳۹۵). «دانش بومی و سنت‌های محلی در تولید و

مدیریت فرآورده‌های لبنی دام سبک (مورد مطالعه: روستای تکر، شهرستان نور)». مجله علوم مرتع و آبخیزداری ایـران، ۶۹(۳): ۶۷۶-۶۶۱. https://ijnr.areeo.ac.ir/article_118713_en.html

- محدّث نوری، میرزا حسین، (۱۳۸۲). پژوهشی درباره نامگذاری منطقه نور و بلده. نور: انتشارات نوید نور.

- محمدزاده‌نصیرآبادی، مهناز، محمدی، فرانک، شرقی، طاهره، و حسین‌پور، باقر، (۱۴۰۲). «اولویت‌بندی ابعاد راه‌اندازی کسب‌وکار روستایی از دیدگاه کنشگران توسعه روستایی بر اساس تحلیل شبکه‌ای دیمتل (موردمطالعه: دهستان بـار انـدوز شـمالی، شهرستان ارومیـه). علـوم ترویـج و آمـوزش کشـاورزی ایـران، ۱۹(۲): ۱-۲۲. https://doi.org/10.22034/iaeej.2024.418586.1765

- مفیـدی، مرتضـی، بارانـی، حسـین، عابـدی، احمـد، معتمـدی، جـواد، و دربـان، علیرضـا، (۱۳۹۶). «تبییـن شـاخص‌های ارزیابـی پایـداری بوم‌شناختی-زیست‌محیطی نظام‌هـای سـنتی مرتـع‌داری بـا تأکیـد بـر مراتـع تابسـتانی سـهند». مجلـه پژوهش‌هـای مرتـع و بیابـان ایـران، ۲۴(۲): ۳۰۹-۳۲۴. https://doi.org/10.22092/ijrdr.2017.111888

- ندیمی، هـادی، ابویـی، رضـا، و صادق‌احمدی، مهدی، (۱۳۹۶). «میراث روستایی و روستائیان در تحـول اسناد بین‌المللی حفاظـت». مطالعـات حقوقـی و پژوهشـنامه حقـوق روسـتا، ۳۶(۱۵۷): ۲۰-۳. https://jhre.ir/article-1-1126-fa.html

- مصاحبه‌های شفاهی (گفت‌وگوهای شخصی)

- حسنی، محمد؛ ۶۵ ساله، زنبوردار، روستای رزان.

- مرادی، میثم؛ ۳۰ ساله، چوپان، روستای ایل.

- رودی، سلیمان؛ ۸۰ ساله، کشاورز، روستای انگه‌رود.

- مرادی، ابوالفضل؛ ۶۷ ساله، چوپان، روستای ایل.

- رودی، جواد؛ ۴۵ ساله، عضو شورای روستا، روستای انگه‌رود.

- Anabestani, A. A., Saeedi, A. & Darvishi, H., (2012). “Investigating the economic, social, physical, and environmental effects of tourism development in rural settlements from the perspectives of tourists and locals (Case study: Dasht Arjan-Fars)”. *Comprehensive Humanities Portal,* 2(2): 1–20. DOR: 20.1001.1.22287485.1391.2.2.1.3 (In Persian).

- Archives des From Provence to Piedmont. (2023). *Larouto*. https://larouto.eu/en/category/a-spot-of-history/from-provence-to-piedmont/

- Ashrafi, J., (1998). *The Great Tabari Culture.* Tehran: Ney Publications. (In Persian).

- Bagheri, M. R. & Sanaei, H. R., (2024). “Analysis of opinions on the tomb of Imamzadeh Hossein ibn Musa”. *Journal of Islamic History and Civilization,* 19(45): 129–153. https://www.magiran.com/p2703978 (In Persian).

- Bălan, M. & Burghelea, C., (2015). “Rural tourism and its implication in the development of the Fundata village”. *Procedia - Social and Behavioral Sciences,* 188: 276–281. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.03.393

- Barani, H., Mehraei, A., Moghaddam, M. R. & Farhadi, M., (2003). “Investigating temporal and spatial grazing patterns in the eastern Alborz”. *Iranian Journal of Natural Resources,* 56(1): 8–10. https://journal.ut.ac.ir/article_17296.html (In Persian).

- Eriksson, C., (2011). “What is traditional pastoral farming? The politics of heritage and “real values” in Swedish summer farms (fäbodbruk)”. *Pastoralism,* 1(25). https://pastoralismjournal.springeropen.com/articles/10.1186/2041-7136-1-25

- Firoozrooz, M., Ghorbani, M. & Erfanzadeh, R., (2016). "Indigenous knowledge and local traditions in the production and management of sheep dairy products (Case study: Taker Village, Noor County)". *Iranian Journal of Range and Watershed Management (Iranian Journal of Natural Resources),* 69(3): 661–676. https://ijnr.areeo.ac.ir/article_118713_en.html (In Persian).

- Hasty, J., Lewis, D. G. & Snipes, M. M., (2022). *Pastoralism Introduction to anthropology.* In OpenStax. https://openstax.org/books/introduction-anthropology/pages/7-4-pastoralism

- Heydari, G., Barani, H., Aghili, S. M., Ghorbani Pashakelai, J., Mahboubi, M. R. & Khoshfah, G., (2009). "The role of social capital in participation for the implementation of rangeland projects from the perspective of project applicants (Case study: Baladeh rangelands, northern Iran)". *Rangeland Journal,* 3(1): 121–137. https://pr.rangeland.ir/article_513063.html (In Persian).

- Hosseini, A., Mosdaghi, M. & Pamboukhchian, S., (2013). "Comparison of three methods for estimating forage production in summer rangelands (Case study: Soralibad rangelands, Golestan province, Iran)". *Iranian Journal of Range and Desert Research,* 21(1): 23–37. https://www.magiran.com/p1153463 (In Persian).

- Hosseinzadeh, A., Heydari, G., Moameri, M. & Malaei, M., (2018). "Ecological resilience assessment in summer rangelands: A case study of four customary systems of Shahsavan nomads in Meshginshahr". *Village and Development,* 21(4): 69–88. https://doi.org/10.30490/rvt.0621.85216 (In Persian).

- Jamshidi, G., (2024). "The analysis of the role of rural heritage in sustainable tourism". In: *Proceedings of the 7th International Conference on the Development of Geography, Tourism, and Sustainable Development of Iran.* https://civilica.com/doc/1911192/ (In Persian).

- Lambton, A. K. S., (2015). *Owner and farmer in Iran* (C. Lambton, Trans.). Scientific Publications.

- Mofidi, M., Barani, H., Abedi, A., Motamedi, J. & Darban, A. R., (2017). "Explaining indicators for assessing ecological-environmental sustainability of traditional rangeland systems with emphasis on summer rangelands of Sohand". *Iranian Journal of Range and Desert Research,* 24(2): 309–324. https://doi.org/10.22092/ijrdr.2017.111888 (In Persian).

- Mohammadzadeh Nasirabadi, M., Mohammadi, F., Sharghi, T. & Hosseinpour, B., (2024). "Prioritization of dimensions of rural business start-up from the perspective of rural development actors based on DEMATEL network analysis (Case study: Bar Anduz-e Shomali Rural District, Urmia County)". *Iranian Agricultural Extension and Education Journal,* [in press]. https://doi.org/10.22034/iaeej.2024.418586.1765 (In Persian).

- Muhaddes Nouri, M. H., (2003). *A study on the naming of Noor and Baladeh regions.* Noor: Navid-e Noor Publications. (In Persian).

- Nadimi, H., Aboui, R. & Sadegh Ahmadi, M., (2017). "Rural heritage and villagers in the evolution of international conservation documents". *JHRE,* 36(157): 3–20. https://jhre.ir/article-1-1126-fa.html (In Persian).

- Pauler, C. M., Homburger, H., Lüscher, A., Scherer-Lorenzen, M. & Schneider, M. K., (2025). "Ecosystem services in mountain pastures: A complex network of site conditions, climate and

management". *Agriculture, Ecosystems & Environment,* 377: 109272. https://doi.org/10.1016/j.agee.2024.109272

- Rahimian, A., (2023). "Investigation of spatial-physical elements affecting the sense of place in urban spaces (Case study: Rasht Cultural Pedestrian Path, Iran)". In: *Proceedings of the 9th National Scientific Research Conference on the Development and Promotion of Architecture and Urban Planning Sciences of Iran*, Tehran, Iran. https://civilica.com/doc/1893421/] (In Persian).

- Roudi, F., Raei, H. & Mohammadmoradi, A., (in press). "Telar and Gesn-Sareh: A pastoral heritage typology in AnghehRoud, Noor". *Biannual Journal of Iranian Indigenous Knowledge*. https://doi.org/10.22054/qjik.2024.78721.1415 (In Persian).

- Saeedi, A., (2024). *Foundations of rural geography.* Tehran: SAMT Publication. (In Persian).

- Smith, J. & Brown, L., (2019). "Sustainable livestock farming in rural areas: A case study from Europe". *Journal of Rural Studies,* 25(3): 123–135.

- Zamanipour, A., Gholinia, J. & Gothe, K., (2010). "Application of indigenous knowledge in livestock production: A case study of Hardang County". *Journal of Socio-Cultural Studies of Khorasan,* 1: 74–98. https://www.magiran.com/p1141172 (In Persian).

- *Interviews (Personal Communications)*

- Mohammad Hassani, 65, Beekeeper, Razan Village.

- Meysam Moradi, 30, Shepherd, Il Village.

- Soleyman Roudi, 80, Farmer, Angheh-Roud Village.

- Abolfazl Moradi, 67, Shepherd, Il Village.

- Javad Roudi, 45, Village Council Member, Angheh-Roud Village